

© Döbrentey Dániel, Toledo

nka

Nemzeti Kulturális Alap

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Kérdések az oktatásról

Elena Ferrante • Tatár Sándor
Ambrus Judit • Horváth Florencia
Márton László • Szlukovényi Katalin
Vörös István • Nyerges Gábor Ádám
Hites Sándor • Döbrentey Dániel

ŐSZIKÉK

2022. 4. szám

Ára: 700 Ft

© Döbrentey Dániel, Toledo

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ambrus Judit szerkesztő

Döbrentey Dániel (1989) jogász, politológus

Ferrante, Elena (1943) álnéven író olasz regényíró

Hites Sándor (1974) egyetemi oktató, irodalomtörténész

Horváth Florencia költő, kulturális újságíró

Márton László (1959) író, műfordító

Nyerges Gábor Ádám (1989) költő, író, szerkesztő

Szlukovényi Katalin (1977) költő, műfordító, egyetemi oktató

Tatár Sándor (1962) költő, műfordító

Vörös István (1964) költő, író, tanár

Köszönjük a beszélgetésünkben szereplő összes oktátónak, akik névvel vagy név nélkül vállalták, hogy válaszolnak körkérdésünkre, továbbá köszönjük Battyán Katalinnak a szerkesztésben való részvételt.

E számunkat Döbrentey Dániel fotóival illusztráltuk.

Köszönjük minden olvasónknak, előfizetőnknek, szerzőnknek, tördelőnknek, a nyomdánknak s minden segítőnknek és támogatónknek, hogy ez a sajnos csak 4 számból álló 2022-es folyam elkészülhetett!

Boldog 2023-at kíván a 2000!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

34. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

<i>Évek óta tiltakozunk!</i>	3
Elena Ferrante: <i>Örvény</i>	18
Tatár Sándor: <i>Rajtam aztán nem múlik!</i>	27
Ambrus Judit: <i>Vagy nem talán</i>	29
Horváth Florencia: Versek	31
Márton László: <i>Bemutató nem történik</i>	33
Szlukovényi Katalin: Versek	50
Vörös István: Versek	53
Nyerges Gábor Ádám: <i>Giacomo, a tökkelütött</i>	55
Hites Sándor: <i>Világirodalom és gazdaság: Öt modell a 19. századból</i>	66
Döbrentey Dániel: Fotók	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSÉNYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: BOJTÁR ENDRE | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY | NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

RÉTI PÉTER | SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETÜKKEL. TÖRDELÉS: MOLNÁR A. ALIZ.

LAPUNKAT 2021 NOVEMBERÉIG **SÖRFŐZŐ ZSUZSA** TÖRDELTE.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH ZOLTÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Döbrentey Dániel, Toledo

Évek óta tiltakozunk!

A 2000 KÖRKÉRDÉSE AZ OKTATÁS HELYZETÉRŐL

In memoriam Magyartanár

- *Do you know young adult literature?* – kérdezte a Magyartanár, miközben a NAT-nak a gödröt ásta.
- *Mi az?* – kérdezte a főrendőr.
- *Ami a diákoknak érdekes lehet* – magyarázta a Magyartanár. Nagyon szeretett magyarázni. – *Az irodalom továbbélésének lehetséges módja. És például kompetencia?*
- *Mik ezek?* – kérdezte a főrendőr.
- *Szakmai fogalmak* – mondta a Magyartanár. – *A differenciálást sem ismeri?*
- *De ismerem* – mondta a főrendőr.
- *És a tanári autonómiát?*
- *Azt is* – mondta a főrendőr, és paprikavörös lett, és lelőtte a Magyartanárt.

(Schiller Mariann Örkény-átirata)

Felkértünk néhány pedagógust, válaszolják meg kérdéseinket az oktatás aktuális helyzetéről.

Helyszíni e-riporterünk, illetve aki a kérdéseket feltette, Battyán Katalin volt. Közreműködését köszönjük, amiképp a tanárok válaszait is.

Arató László, ELTE Radnóti Gyakorlóiskola

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokoltnak tartod őket?

Indokoltnak. Az oktatásügy anyagilag és szellemileg elhanyagolt és kártékony módon szabályozott. Korszerűtlen, jelen formájában nem az ország felemelkedését, hanem hanyatlását szolgálja. Nemcsak a pénz hiányzik belőle, hanem az adaptivitást biztosító szabadság és szellemi ellátottság is. Csak szabályozzák, nem fejlesztik. A növekvő tanárhiány egyenes következménye a pedagógusbérek értékcsökkenésének, rendezetlenségének. A sztrájk törvény alaptörvényt sértő átalakítása ellehetetlenítette a hagyományos

érdekvédelmet és szükségessé tette a polgári engedetlenséget.

Te magad tevőlegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bármiféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Polgári engedetlenségben, tüntetésekben, tiltakozások megfogalmazásában vettem részt.

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Részben a nagyobb rálátáson, az adott iskolákban a korábbiakban relatíve jobb, szabadabb helyzeten. A kicsit nagyobb mozgástéren.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

Nagyobb tantervi szabadság, szabad tankönyvválasztás, alkalmazkodóképességet lehetővé tévő jobb anyagi és szellemi infrastruktúra stb., stb.

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy teszed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatnál rajta?

Túlszűfolt, a kompetenciafejlesztést és a diákbecsületét szempontjából

nak figyelembe vételét lehetetlenné tévő. Nem részletezem, amit interjúk, cikkek sorában évtizedek óta mondok.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tartalma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

Ideológiai exponáltsága és a tartalomszabályozó dokumentumok készítőinek köre miatt rosszabbnak. Az említett kör tantárgy- és tanulásfelfogása mindennel ellentétes, amit én helyesnek és korszerűnek gondolok. Sok tekintetben teljesen dilettáns ez a csoport – részben az összedobott taneszközök is azok. A csoport kiválasztása nem szakmai, hanem politikai alapon történt. Ez más tantárgyaknál – a történelem kivételével – azt hiszem, nem ilyen. A szakmaiatlanság még a történelemben is enyhébbnek tűnik.

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?

A szabályozó dokumentumok visszavonását és a szabad tankönyvpiacon követelő törekvés. A társadalmi-szakmai egyeztetés követelése.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Nagyobb szabadság, méltó bér, erős szakmai támogatás, infrastruktúra, másféle iskolaépületek. Stb.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintenél már sikernek?

Kevéssé, de mégis értelmesnek látom: némi problématudatosítást remélek tőle és apróbb látszatengedményeket.

Tudsz-e, hallottál-e korábbi hasonló próbálkozásokról az iskolaügy területéről? Volt-e/Van-e a számodra ennek az idén szeptemberben indult ellenállási hullámnak előképe? Ha igen, mi az?

A 2011-es tiltakozás a Köznevelési törvény ellen, a 2012-es az akkori NAT ellen, a Tanítanék mozgalom, a 2020-as nagy tiltakozás az újabb NAT ellen.

Schiller Mariann – 38 éve a közoktatásban

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokoltnak tartod őket?

Indokolt, reménytelen, de a támogatás (szülők, diákok) miatt felfelcsillan mégis valami reményféle (bár nem tudnám pontosítani, miben).

Te magad tevőlegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bármiféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Igen. (Még) nem ért retorzió. Iskolán belül, Magyartanárok Egyesületében tiltakozás, szövegírás, polgári engedetlenség.

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Alkat, helyzet, környezet.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

Laza keretek irányítási szinten (aka NAT), sokféle kerettanterv és taneszköz közül választás, lehetőség az iskola, osztály, csoport igényeihez való alkalmazkodásban. A tanárok, intézmények felelős felnőttként való kezelése.

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy teszed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatsz rajta?

Tragikus. Csak hosszan tudnám kifejteni – és a Magyar Tanárok Egyesülete többször megtette már.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tartalma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

Aggasztó. Ez az igazi hazaárulás.

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?

Igen. A magyar, pl. az érettségivel mélyebben szenved a többi tantárgynál.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Nem tudom, de az ezredforduló jó kiinduló állapot lehetne.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintenél már sikernek?

Nem igazán. A NAT eltörlése lehetne siker, és persze a kezdő (legalább a kezdő) tanárok fizetésének emelése.

Tudsz-e, hallottál-e korábbi hasonló próbálkozásokról az iskolaügy területéről? Volt-e/van-e a számodra ennek az idén szeptemberben indult ellenállási hullámnak előképe? Ha igen, mi az?

Az orvos-rezidensek példája.

Egy, a közoktatásban 22 évet eltöltött pedagógus válaszai

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokolt-nak tartod őket?

A megmozdulások indokoltak. A demokrácia intézményei nem működnek, a megosztott tanártársadalom egyik, bátor része kifejezi elégedetlenségét és aggodalmát a rendszer

végzetes gyengeségeivel kapcsolatban. Sajnos a hatás a közvélemény tanárellenessége, részben a kormányzati kommunikáció miatt.

Te magad tevőlegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bármiféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Nem vehetek részt rajta, a fenntartó és az igazgató határozott kérése miatt.

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Bátorságon, elkötelezettségen, meggyőződésen.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

A tanszabadság az érettségi vizsgára és egyéb megmérettetésekre való felkészítés szabadsága. Amíg a diákok teljesítik a szükséges feltételeket, a tanárnak ezen a kereten belül kellene szabadságot adni, hogy mire helyezi a hangsúlyt, milyen tartalmakat tekint fontosnak.

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy te

szed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatsz rajta?

Kortárs, ifjúsági irodalomra nagyobb figyelmet, több időt szánnék, a kronológiát félretenném, a nyelvtan és irodalom közötti kapcsolatot megteremteném.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tartalma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

Népszerűsége, jelentősége csökken folyamatosan, mint minden bölcsészettel kapcsolatos tantárgynak. A gazdasági kérdések és a magas presztízsű foglalkozások mellett elbagatellizálják a bölcsészet fontosságát. Persze ehhez hozzájárul, hogy egy válsághelyzetben nincs mit mondania a magyar értelmiségnek. Nem tud senki érdemi kijelentéseket tenni a tekintélyelvű társadalom hibáiról, torzulásairól. Ebben az értelemben – egy nemzet lelkiismereteként – nem is létezik már értelmiség, vagy nem látszik.

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?
Nincs.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Magas fizetés (diplomás átlagbér), 18-20 kötelező óra, legfeljebb 30 kötelező óra a diákoknak.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintnél már sikernek?

Nem. Nincs kivel tárgyalni. A tanárság nem egységes, nyomást nem tud gyakorolni.

**Korbaditsné Varga Erika válasza
a váci Radnóti Általános Iskola tanára – 15 éve a közoktatásban**

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásiügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokoltak tartod őket?

Sajnos nagy szükség van rájuk, bár jó lenne csak a napi munkánkra koncentrálni

Te magad tevőlegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bármiféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Minden nagyobb budapesti, illetve váci rendezvényen részt vettem, minden eddigi sztrájknapon is. Retorzió (még) nem ért, de ezzel nem is foglalkozom, nem befolyásolja a döntéseimet.

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Odafigyelés, empátia, együttérzés, kollegialitás.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

Egyéni tankönyvválasztás, módszerek és értékelési módok megválasztásának lehetősége.

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy teszed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatasz rajta?

Most nem tanítok magyart, bár tanítóként előfordult, így ezt most nem látom át.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tartalma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

A legnehezebb tantárgy, tanári szempontból, minden tisztelettem a magyartanárok emberfeletti munkájáé!

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?

Nincs, mindenkire vonatkozik, szaktól függetlenül.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Egy szakértő minisztérium, a munkatapasztalattal rendelkező, emel-

lett innovatív pedagógusok és az érdekképviselők által közösen kialakított, folyamatosan fejlődő oktatási rendszer kialakítása az alapja mindennek.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintenél már sikernek?

Persze, 30–40%-os egyszeri fizetés-emelés lehetne egy kezdeti lépés, sőt, karácsonyra egy bocsánatkérés-sel lehetne kezdeni az elmúlt időszak pedagógusokat ignoráló politikája miatt.

Tudsz-e, hallottál-e korábbi hasonló próbálkozásokról az iskolaügy területéről? Volt-e/Van-e a számodra ennek az idén szeptemberben indult ellenállási hullámnak előképe? Ha igen, mi az?

Külföldi példák is vannak a pedagógus tiltakozási akciók sikerére (dán, lengyel, balti államok stb), mindenhol a szolidaritás segített.

Fenyő D. György – 41 éve a közoktatásban

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokolt-nak tartod őket?

Indokoltnak, és egyre indokoltabbnak. Az eredeti célok is fontosak voltak, de az a hatalmi arrogancia, ami az utóbbi két hónapban megnyilvánult, végképp indokolttá tette.

Te magad tevőlegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bár-miféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Részt veszek (polgári elégedetlenség + néhány tüntetés). Nem ért semmi-féle retorzió. De fontos hozzátenni, hogy nem a Belügyminisztérium alá tartozó intézményben dolgozom, hanem egyetemi fenntartásúban.

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Elsősorban az elkeseredettség mértékén.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

Egy minimumot tartalmazó, szellemi konszenzust élvező Nemzeti Alaptanterv, továbbá választási lehetőség a mintatantervek, programok, tankönyvek, egyéb taneszközök és a módszerek között.

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy teszed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatatsz rajta?

Katasztrofális. Rendkívül túlsúfolt, nem hagy időt, teret a kompetenciák

fejlesztésére, az elmélyülésre, az alaposagra, a szövegek megértésre, a beszélgetésekre, az életproblémák megbeszélésére, a művek és szerzők közötti választásra, a jelen problémáiról és a jelen művészetéről való beszélgetésre.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tartalma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

Rosszabb, mert ideológiai tantárgyként kezeli a kormányzat, ezért fontos számára.

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?

Eddig szerintem a mostani tiltakozóhullámban ez nem jelent meg. A legújabb NAT bevezetésekor jelentős volt a magyar tanterv elleni tiltakozás, ugyanígy fontos volt az érettségi módosításakor is a specifikusan magyaros tiltakozás.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Ez túl bonyolult, nem tudok néhány mondatban válaszolni.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintnél már sikernek?

Az első és legfontosabb feltétel: a fenyegetések leállítás, az elbocsátott tanárok azonnali visszavétele, bocsá-

natkérés, és leülni egy kerekasztalhoz az oktatás minden fontos szereplőjével (minisztérium, iskolafenntartók, szakszervezetek, civil szervezetek, diákszervezetek, szülői szervezetek, tanári mozgalmak). A többit meg majd ott kialakítják: a hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében.

Tudsz-e, hallottál-e korábbi hasonló próbálkozásokról az iskolaügy területéről? Volt-e/Van-e a számodra ennek az idén szeptemberben indult ellenállási hullámnak előképe? Ha igen, mi az?
Ilyen jellegű mozgalomra én nem emlékszem.

Egy egyházi iskolában tanító pedagógus – cca 12 éve a pályán

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásiügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokoltnak tartod őket?

Igen, teljesen indokoltnak tartom, mivel az oktatás helyzete a leggyorsabb vészhelyzeti cselekvést követelné, ám a döntéshozói oldalról a párbeszéd helyett csak erővel és megfélemlítéssel válaszolnak.

Te magad tevélegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bármiféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Igen, tüntetés, sztrájk, polgári engedetlenség. Egyházi iskola okta-

tójaként kacifántos helyzetben vagyunk. Egy egyházi iskola fenntartója nem az állam, de minden állami oktatási döntés, bér, szabályozás stb. ugyanúgy érvényes rá. A fenntartó viszont más formában, de lekötelezettje a politikai hatalomnak, ezért informálisan megkér/megfélemlít minket, hogy semmi-
ben ne vegyünk részt. Ám retorziókat nem alkalmaz. Személyes kellemtelenségünk volt ezekből főleg az igazgatóval szemben, és kényelmetlen az, hogy az erősen megosztott tanári kar képtelen a nyílt kommunikációra...

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Négy pontban foglalnám össze.

1. Kinek mennyi vesztenivalója van... Egzisztenciálisan mennyire kiszolgáltatott. 2. Nálunk az aktív érzelmi zsarolás is befigyel, mert lojálisak szeretnénk maradni a fenntartóhoz... is. 3. Egyre kevésbé a pártpolitikai hozzáállástól! A jobboldali szavazók egyre kényelmetlenebbül maradnak passzívak. 4. Egyre inkább a tehetetlenségből fakadó dühtől.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

Kevésbé leszabályozott kimeneti keretek, több kompetenciafejlesztés s kevesebb lexikai tudást igénylő

követelmények. Szabad tankönyv-választás. Több lehetőség differenciálásra, kisebb osztálylétszám, kevesebb óraszám...

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy teszed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatsz rajta?

Alapvetően a centralizáltságot és túlszabályozottságot oldanám fel.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tartalma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

Túl sok tananyag, rossz mérőkkel. Túlságosan kötött kerettanterv, a tanári autonómia és kreativitás teljes ellehetetlenítése.

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?

A jelenlegi NAT és a 2024-es érettségi változások különösen rossz helyzetet teremtettek a magyar tanításának. Nagyon sok munkára és rengeteg szakmai egyeztetésre lenne szükség ahhoz, hogy korszerűbb magyaroktatás létrejöhessen.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Egyházi iskolában minden lehetséges kiskaput kihasználva és minden plusz anyagi forrást megragadva egy kicsit jobb a közérzete a tanároknak. Talán. Vagyis volt, pont 2022 tavaszáig. Számomra az lenne ideális, ha minden autonómia és szükséges anyagi forrás természetes módon rendelkezésére állna minden iskolának.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintenél már sikernek?

Nem bízom. De azt sikernek tekintém, ha elindulna BÁRMILYEN ÉRDEMI párbeszéd a kormányzat és a szakmai felek között.

Tudsz-e, hallottál-e korábbi hasonló próbálkozásokról az iskolaügy területéről? Volt-e/van-e a számodra ennek az idén szeptemberben indult ellenállási hullámnak előképe? Ha igen, mi az?

A Budai Nagy Antal Gimnáziumban a tanárok összefogása 2015-ben az előző ciklusban regnáló igazgató ellen.

Frajna Mirella válasza, az Óbudai Árpád Gimnázium tanára, idén júliusban szerezte a diplomáját, hivatalosan ez az első éve teljes állásban a közoktatásban

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokoltnak tartod őket?

Nagyon is indokoltnak tartom őket. Elkészerítő az oktatás helyzete Magyarországon, jó volna, ha a döntéshozók is felfigyelnének erre. Mindazonáltal nagyon kilátástalannak tűnik a helyzet, ami időnként elkészerít. A másik oldalon kétségbe ejt az is, hogy nem látom el a feladatomat megfelelően, mert hiába vagyok pályakezdő, két végzős csoportom is van, az egyik ráadásul felsőfokú nyelvvizsgára készül, én pedig átlagos körülmények között sem tekinteném magamat egészen felkészültnek még erre a feladatra. Ezért próbálom megtalálni az arany középutat a tiltakozás és a munkám elvégzése között. Nehéz ez, mert vannak, akik radikálisan az egyik oldalon várják az elköteleződést, mások pedig épp az ellenkezőn, naponta szembesülök a büntudattal, amit keltenek.

Te magad tevőlegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bármiféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Igen, sztrájkoltam az utóbbi időben több akció keretében, több órán át, retorzió nem ért.

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Nekem ez az első tanévem. Talán könnyebb volna, ha valóban megta-

pasztaltam volna már, hogy mekkora a munkám értéke, illetve hogyan jutok el A-ból B-be a diákokkal. Ha ismerném az utat, nem lennék ennyire bizonytalan abban, hogyan vigyem őket rajta végig. De ettől függetlenül, amikor tudtam, a diákjaimmal egyeztetve részt vettem a sztrájkban. És őszintén szólva, fogalmam sincs, hogy mások miért nem teszik. Tudom, hogy van, aki félti az állását, de ez a teszetoszaság eléggé kiábrándító.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

Önállóan működő oktatásügyi minisztérium, melyben az oktatás szervezését és irányítását olyan szakemberek végzik, akik valóban jártasak az oktatási rendszert érintő kérdésekben. Egységesen jó minőségű tankönyvek, melyek közül szabadon választhatnak a tanárok. Esélyegyenlőség, minden intézményben az egységes, magas oktatási színvonal biztosítása. A diákok szempontjából a képzési folyamat befolyásolhatósága, érdeklődés és készségek szerint. Ebbe beletartozik többek között, hogy nem kényszerítenek minden, iskolára esetleg még nem érett hatévest a padba, illetőleg, hogy egy tehetséges, magasabb intelligenciájú diák számára lehetséges lenne, hogy kortársaihoz képest hamarabb előre léphessen.

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy teszed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatsz rajta?

Ez egy nagyon komplex kérdés, amit nehéz volna itt és most ebben a formában megválaszolni. Röviden és tömören úgy gondolom, hogy általános iskolában úgy kell alakítani a tananyagot, hogy kompenzálja az otthonról hozott hátrányokat (pl.: olvasási készség és hajlandóság, tanulási nehézségek szempontjából). Több időt kellene szentelni az alapozásra, fókuszba tenni az olvasóvá nevelést, illetve magas szövegértési és helyesírási kompetenciák elsajátítását helyezném előtérbe, a rengeteg kulturális tudásbővítés helyett. A kevesebb néha több elvét érvényesíteném, és nagyobb szabadságot biztosítanék a magyartanároknak, hogy a csoportokra szabottan átalakíthassák a tananyagot. Illetőleg több időt szánnék a közös órai olvasásra, szövegfeldolgozásra. Ezen kívül jó volna beemelni a diákok saját olvasmányélményeit, átalakítani, finomítani a kötelező olvasmányok rendszerét, fókuszálva a korábban említett kompetenciákra.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tar-

talma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

Abban az iskolában, ahol én tanítok, a magyar nagy jelentőségnek örvendő tárgy, az én meglátásom szerint sem nem kevésbé, sem nem jobban kedvelt, mint a reál szakos tárgyak. A történelemhez képest kevésbé magolós, talán ezért is szeretik jobban. Az arányokat torznak látom azonban a tananyag mennyisége és a rendelkezésre álló órák száma között.

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?

Nincs.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Már korábban nagyjából válaszoltam erre a kérdésre. Fontosnak tartom, hogy fektessenek több pénzt az oktatásba, hiszen ezzel az ország a saját jobb jövőjébe fektet be. Jó volna, ha a magas színvonalú megfelelő oktatás mindenki számára egyformán biztosított lenne Magyarországon, és ehhez az anyagi feltételeket biztosítanák.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintelnél már sikernek?

Igen. A mozgalom vezetői által megfogalmazott iránymutató pontok valóra válását tekinteném teljes sikernek. Szerintem annyira nem elrugaszkodott az elképzelés.

Tamás Ferenc, az I. kerületi Szilágyi Erzsébet Gimnázium tanára – 42 éve a pályán

Mi az általános, átfogó véleményed a hónapok óta tartó oktatásügyi elégedetlenségi megmozdulásokról? Indokolt-nak tartod őket?

Büszke vagyok arra, hogy a pedagógusok, kollégáim évek óta tiltakoznak az oktatást és az iskolákat érő kormányzati bántalmazások ellen, kiállnak a gyerekekért és magukért. A januártól tartó és szeptemberben felerősödött tiltakozási hullám tiszteletet és elismerést vált ki belőlem. Nagyszerű fejlemény, hogy végre a szülők és a diákok is nagy számban kiállnak mellettünk – erre korábban is volt példa (a kockás inges tiltakozáskor), de ilyen mértékű soha nem volt korábban. Ugyanakkor mélységesen felháborít a kormányzat cinikus magatartása, az, hogy nem hajlandó még csak szóba sem állni velünk.

Te magad tevőlegesen részt vettél/veszel ezekben?

Ha igen, hogyan, és ért-e ezért bármiféle hátrány, esetleg retorzió? Milyen formában?

Igen. Sztrájkoltam februárban, megmozduláson beszédet tartottam. Szeptembertől már csak óraadó vagyok, munkabeszüntetésben nem tudok részt venni; szervezési munkát végzek. Retorzió nem ért.

Min múlik az aktív, cselekvő részvétel melletti döntés a passzív támogatáshoz képest?

Többszörös présben vagyunk. Nemcsak jövedelemtől esik el a munkabeszüntető, és nemcsak munkáját veszítheti el (hiszen kirúgással fenyegetik, és 13 kollégát már azonnali hatállyal el is bocsátottak), vagyis nemcsak saját egzisztenciáját viszi vásárra. A kiesett órákat, ha nem bocsátják el, neki kell valahogyan pótolni, vagyis saját további munkáját is jelentősen megnehezíti – ilyen pótlási kötelezettsége mondjuk a buszvezetőnek vagy a gyári munkásnak nincsen. Az elvégzendő tananyagot senki más nem fogja helyettem megtanítani, pedig munkaórák kiesése nélkül is állandó időzavarral küszködünk. És a tananyag még csak pótolható valahogy, de a gyerekekre fordított időből kimaradt órák, napok nem. Hiszen a pedagógus a munkabeszüntetéssel nem a tankerületnek okoz kárt (mint a gyári munkás a munkáltatójának), hanem elsősorban a rá bízott gyerekeknek, akikért az áldatlan körülmények ellenére a pályán van, akikért felelősséget érez, akiket szeret. Vagyis súlyos és gyötrelmes erkölcsi dilemma nehezedik a pedagógusokra: egymással ellentétes erkölcsi kötelezettségeknek kellene egyidejűleg megfelelnie. Saját létfenntartásunk is erkölcsi kötelezettség, családunk életének biztosítása

is, ugyanakkor meg kell felelnünk és meg is akarunk felelni azoknak a normáknak is, amelyeket tanárként képviselünk és amelyekre diákjainkat neveljük, vagyis erkölcsi kötelezettség magunkért és kollégáinkért kiállni, még tanítványaink kárára is. Ez az abszurd helyzet zabálja az energiákat, őrli az idegrendszert, rövidíti a várható élettartamot. Ehhez a kérdéskörhöz még az is hozzá tartozik, hogy a tankerületnek, vagyis a hatalom jóindulatának van kiszolgáltatva az iskola is, a látványos tiltakozással súlyos hátrányok érhetik az intézményt, és ezzel a lehetőséggel folyton szembesítenek minket. (Erre példák: az igazgatókat nyomás alatt tartják, felelőssé teszik a beosztott tanárok tiltakozó akcióiért; a lejárt mandátumú igazgatót nem nevezik ki újra – nem adják meg a kért csoportbontásokat; a tankerületi vezetők iskolák megszüntetésének – egyébként valós – kormányzati szándékával riogatnak stb. stb.) Vádolom és megvetem azt a rendszert, amely ilyen csapdába kényszerít jóindulatú és hivatástudattal megvert embereket! Még egy adalék: a covid miatti online oktatás iszonyú volt, halálra dolgoztuk magunkat – nagyon kicsi, nagyon kétes eredménnyel. Az oktatás minden szereplője sérült, súlyosan. Végre normálisan dolgozhatnánk – és helyette a „hős legyek vagy megalkuvó” méltatlan helyzetében kell most vergődnünk és valahogyan

helytállnunk, elviselve a lejárató hazugságokat és a pedagógusok elleni uszítást is, továbbá a társadalom jó részének értetlenségét vagy ellenérzését. Az viszont nagyon jó, hogy rokonszenvvel és elismeréssel is egyre többször találkozunk, és nagy erőt ad a szülők és diákok szolidaritása.

Elképzelésed szerint mi a tanszabadság egyéni (diák, tanár, szülő), illetve intézményi szinten?

Vázlatosan írok csak. Mint tanár: eldönthessem, mit és hogyan tanítok egy-egy osztályomnak. Nyilván vannak keretek, de ezen belül sok választási lehetőség kell. Jelenleg olyan mennyiségű tananyag elvégzése van előírva, aminek nem lehet megfelelni. A tanszabadsághoz tartozna, hogy jó minőségű tankönyvek, segédanyagok közül lehessen választani – a tankönyvpiacot tönkretették, botrányosak a választási lehetőségek, az állami fejlesztésű tankönyvek.

Hogyan látod a NAT és kerettanterv által szabályozott magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzetét tartalom, mennyiség, időbeosztás (heti óraszám, illetve évfolyamok közötti felosztás) szempontjából? Ha tehetnéd vagy teszed, mit, illetve hogyan változtatnál/változtatsz rajta?

Abszurd az egész. Nincs se időm, se kedvem részletezni. Lásd a Magyar tanárok Egyesülete állásfoglalásait.

Milyennek látod a magyar helyzetét a többi tantárgyhoz képest (tananyag tartalma, mennyisége; óraszám, módszerek, népszerűség stb.)?

Pocsék, reménytelen. Annyit írtunk, beszéltünk erről, nincs időm hosszas fejtegetésbe kezdeni. A tantárgyunk a felmérések szerint népszerűtlen, a modern módszerek alkalmazásához sok idő és megfelelő tér kell (átrendezhető osztályterem), megbízhatóan működő digitális eszköztár, sok felkészülési idő, idő arra, hogy a rendelkezésre álló digitális anyagokat megismerje és adaptálja az ember, idő arra, hogy a kollégáival szakmai kérdésekről beszéljen sokat, kellenének jó továbbképzések, vagyis hogy legyen erre színvonalas állami kínálat és a tanárok motiválása stb. Szinte minden rosszabb, mint amikor a pályámat kezdtem, az elmúlt évezredben (az átkosban, 1980-ban).

Van-e külön, a magyarhoz mint tantárgyhoz kapcsolódó vetülete ennek a tiltakozó hullámnak? Ha igen, mi ez?

A mostaninak nem, a NAT elleninek igen.

Mi lenne az ideális állapot az iskolákban?

Óh, milyen kérdés ez! Még az optimalisról sem ábrándozom, nemhogy az ideálisról. A fuldokló az életéért küzd, a képzelgést – mint József Attila (vágya szerint a) mamája a dagadt ruhát – másra hagyja.

Bízol a tiltakozó mozgalom sikerében? Ha igen, milyen eredményt tekintnél már sikernek?

Kétely és remény között, folytonos le-föl. Brutális az ellenfelünk. A mi oldalunkra meg Madách luciferi mondata áll leginkább: „A tett halála az okoskodás.” Bezzeg a kukások nem lacafacáztak, nem mondták, hogy polgári engedetlenkednek, csak nem vitték el a szemetet, passz. Mi meg hezitáló, problémázó értelmiségiek vagyunk.

Tudsz-e, hallottál-e korábbi hasonló próbálkozásokról az iskolaiügy területéről? Volt-e/Van-e a számodra ennek az idén szeptemberben indult ellenállási hullámnak előképe? Ha igen, mi az?

Évek óta tiltakozunk! Az iskolák államosítása ellen a szilágyisok indítottak tiltakozást 2013-ban, mentünk utcára a diákokkal a felsőoktatási keretszámok szűkítése ellen, volt tiltakozás az új köznevelési törvény ellen, aztán a kockás inges tiltakozás és a Tanítanék mozgalom 2016-tól, a CEU megszüntetése elleni tiltakozások, a Nat2022 elleni, a Színművészeti felszámolása elleni, a tankönyvpiac fölszámolása ellen is mozgolódtunk, satöbbi. Ez hevenyészett lista, a pontos időpontokra nem emlékszem, utána kellene nézni. A CPE oldalán van efféle visszatekintés. – Egy évtizede tart a kifosztásunk és a tiltakozásunk.

© Döbrentey Dániel, Procida

Örvény

Rendkívüli érzékenységgel tapintottak rá arra a fájdalomra, amely mindkét könyvemben jelen van. Még egy hipotézist is megfogalmaznak ezzel kapcsolatban. Mint írják, a *Tékozló szeretet* Deliájának és az *Amikor elhagytak* Olgájának gyötrelme abból fakadhat, hogy – bár mindketten modern nők – meg kell békélniük származásukkal, az archaikus női modellekkel, a mindmáig bennük élő mediterrán mítoszokkal. Lehet, hogy igazuk van, nem szeretnék megfutamodni a gondolatkísérlet elől, de nem tudok elindulni az önök által felvetett terminológia nyomvonalán: a származás szó terheltsége,

Az esszé Elena Ferrante *Frantumaglia* (magyarul *Gomolygás*) című, interjút, esszéket, töredékeket tartalmazó kötetében szerepel. Ezt itt, négy másik, a kamararégenyek motivikáját kibontó szöveggel egyetemben, az *Indice* magazin interjújára születt. A szerzőt megihlette a kérdések komplexitása, így ahelyett, hogy rövid, informatív válaszokat adott volna, egy-egy esszében válaszolt.

az önök által használt jelzők (archaikus, mediterrán) jelentéstöbblete összezavar. Ehelyett, ha megengedik, a szenvedés szinonimájaként egy olyan kifejezést használok, amely a gyerekkoromhoz köthető és mindkét könyv írását meghatározta.

Édesanyámtól egy nápolyi kifejezés maradt rám, amit olyankor használt, amikor az ellentétes érzések ide-oda cibálták, és úgy érezte, szétszakítják. Ilyenkor, mint mondta, rátört a *frantumaglia*, gomolyogni kezdtek benne a hordalékok. A *frantumaglia* (amit ő így ejtett: *frantumàglia*) leteperete. Ilyenkor szédült és fémes ízzel telt meg a szája. Ezzel a szóval azt a megfoghatatlan, másként nem definiálható rossz közérzetét fejezte ki, amelyet a lelkében tomboló érzések sokasága, az agyának mocsarában a hordalékok gomolygása okozott. Sejtlemes gomolygás volt, ami sejtelmes tettekre ragadtatta, ez állt minden szenvedés hátterében, amelyet nem

lehetett egyetlen nyilvánvaló okra visszavezetni. Ez a gomolygás, ahogy teltek az évek, az éjszaka közepén felriasztotta, és arra készítette, hogy fennhangon beszéljen, majd hosszan szégyenkezzen miatta; kivehetetlen, réveteg dallamokat csalt elő belőle, amelyek kisvártatva sóhajba fulladtak. A gomolygás olykor kirángatta a lakásból, nem vett tudomást a tűzhelyen rotyogó ebédéről, az odakozmált mártásról. A gomolygás gyakran meg is rikkant – számomra a szó gyerekkorom óta a hirtelen, indokolatlan sírógörcsöt jelenti. Ezek voltak a gomolygás könnyei.

Anyámat már nem tudom megkérdezni, hogy pontosan mit értett gomolygáson. Gyerekként sajátos jelentést tulajdonítottam a szónak, úgy véltem, a gomolygás megbetegít minket, és előbb-utóbb mi magunk is gomolygássá válunk. Ám azt, hogy valójában mit jelent, a mai napig nem tudom. Egy olyan mappát őrzök róla a fejemben, amelynek több köze van a saját problémáimhoz, mint az övéihez. A gomolygás ingoványos terep, a zúzalékok végtelenbe toluló lég- és víztömege, amely az egyetlen érvényes valóságként mutatkozik meg az én számára, roppant kegyetlenül. A gomolygás az elraktározott idő, amely a történet vagy elbeszélés rendje felett nem rendelkezik. A gomolygás a veszteségérzet zilált lerakata, az az állapot, amikor minden, amit biztosnak, állandónak és

megváltoztathatatatlannak véltünk az életünkben, feldereng és újra összeáll odaát, a zúzalékos tájban, amelyet valóságosnak hiszünk. A gomolygás az ezerarcú tömeg gyötrelmes szorítása, amelyből mi, élők, oly sokszor próbálunk hangunkat hallatva kiemelkedni, ám a hangunkat végül egy másik ezerarcú tömeg nyeli el. Az *Amikor elhagytak* Olgájához hasonlóan engem is leterít olykor valami különös betegség, így számomra egyfajta fokozatosan erősödő zűmmögést jelent, az élő és holt anyag örvényszerű reccsenését, amely a mozdulatlan fák lombja felett közeledő méhrajhoz, a lassan hömpölygő víztömegben táguló örvényhez hasonlatos. Ugyanakkor azt a tapasztalatot is kiválóan leírja, amit kislányként éltem meg – a felnőttek által gyerekkornak hívott bizarr időszávban – nem sokkal azelőtt, hogy a nyelv belém áramlott volna: halom és látom a hangok színpompás robbanását, a pillangórajok körözését, amelyek megsuhogtatják hangszárnyaikat. De az is lehet, hogy ezzel a szóval fejezem ki a halálfélelmet, az elnémulástól való rettegést, amikor a hangképző szerveim hirtelen bénulásával elveszítem a beszéd-készségemet, és mindaz, amit korábban irányítottam, átveszi a hatalmat felettem, lebegni kezd, apránként kicsöppentve, kisziszegve az egyre inkább bőrtömlőhöz hasonlatos testemből a folyadékot és a levegőt.

Folytathatnám a felsorolást, ez ugyanis csak egyike annak a négy vagy öt anyámtól örökölt szónak, amibe belesűríttem mindazt, amire szükségem van. Jelen esetben azonban arra szorítkozom, hogy megmagyarázzam, mit jelent a fájdalom a két főszereplőm számára: a gomolygással való találkozást. Volt egy oldal a *Tékozló szeretet*ben, amit végül kihúztam a regényből, ezzel igyekszem rávilágítani a gomolygással való találkozás értelmére. Amalia fekete hajáról van szó, a narrátor természetesen Delia.

Én apám finomszálú haját örököltem. Gyenge volt, töredezett, fakó és kezelhetetlen, véletlenszerűen terült el a fejemen, szívből gyűlöltem. Sose tudtam kontyba fogni, anyám frizuráját utánózva, lehetetlen volt a homloka feletti dús hullámot megformázni, előcsalni a szemébe hulló lázadó fürtöt. Dühösen méregettem magam a tükörben, Amalia gonosz volt, nem adta nekem buja tincseit. Megtartotta magának, azt akarta, sose legyek olyan szép, mint ő. Rossz hajat adott nekem, amely úgy tapadt a koponyámhoz, mint valami sötét cipőpaszta, a haj megcsúfolása volt ez, tompa átmenet a barna és fekete között – nem is emlékeztetett a szurokfeketéhez vagy a sötétben megcsillanó olvadt üveghez hasonló hajzuhataghoz, amibe beleleheltek mindazok,

akik nem győztek álmélkodni: milyen szép! Nekem senki nem mondott ilyet. Ha kibontva hordom és megnövesztem olyan hosszúra, hogy a földet seperje, mint az álmaimban, olyan hosszúra, amilyen hosszúra ő sosem hagyta volna megnőni – egyszer sem láttam kibontott hajjal –, szanaszét szálldosott volna a levegőben, kirívóan, akár a szalmakupac a mesés virágok között, amely nyomába sem ér annak az éltető nedvnek, amely a ritka növényekben tavasszal bugyog. Aztán egyszer, tizenkét éves koromban, nem is tudom, mi ütött belém, talán nyilvánvaló okot akartam a szenvedésre, talán reménytelenül csúnyának éreztem magam és meguntam a szépség utáni hasztalan sóvárgást, talán anyámmal akartam dacolni, szembesíteni a bennem dúló ellenséges indulatokkal, mindenestre elcsentem a szabóollóját, végiglopakodtam, az előszobán, bezárkóztam a fürdőszobába, nekiestem a hajamnak, száraz szemmel, vadul csattogtattam az ollót, és közben ádáz örömet éreztem. A tükörből egy idegen tekintett vissza, egy ismeretlen, megnyúlt képű, keskeny, csíkszemű, sápadt homlokú idegen, akinek a koponyáját moha borította, amelyben vadon nőtt a nyomorúság. Akkor arra gondoltam: másvalaki lett belőlem. Rögtön utána pedig arra: anyám haja alatt is egy másvalaki rejtőzik. És ha ő másvalaki, hány ilyen másik vesz minket körül. Szívem a torkomban

dobogott, levágott hajamat bámul-
tam a mosdókagylóban, a padlón.
Egyszerre két dologra kellett össz-
pontosítanom: először is gondosan
letakarítottam magam, nem akar-
tam, hogy a szétszóródott hajszálak
láttán megharagítsam anyámat; majd
bementem hozzá, és megmutattam
magam, fájdalmat akartam okozni,
az arcába kiabálni: nézd, többé nem
kell együtt fészülködnünk. Amalia
a Singer-varrógép előtt görnyedt,
dolgozott. Megérezte a jelenlétemet,
megfordult, mit műveltél, sóhajtott
fel. Elfátyolosodott a tekintete, elli-
lultak szeme körül a karikák. Nem
kiabált, nem ütött meg, ez egyszer
nem élt a szokásos módszerekkel,
melyekkel az anyák büntetik a gyere-
keiket. Feldúlta, megrémítette, amit
látott. Sírva fakadt.

Világosan emlékszem, miért húz-
tam ki ezt a részt a regényből tíz
évvel ezelőtt. Úgy véltem, túl sokat
árul el az anya-lánya kapcsolatáról,
gyengít más, fontos pillanatokat,
és most, hogy újraolvastam, ugyan-
ezt gondolom. A haj szimbolikája
nyilvánvaló és túlexponált, csak a
szerénység tartott vissza, hogy ne
utaljak Sámson és Delila történe-
tére, vagy Íriszre, aki lemetsz egy
fürtöt Dido szőke hajából, megsza-
badítva ezzel az élet kötelékétől, s ki
tudja, hány hasonló történet tolong
az író körül felhasználást, újrahasz-

nosítást, idézést követelve. Van
azonban néhány részlet, amit sokkal
érdekesebbnek találtam most, mint
megírásuk idején: Delia dühös el-
szántsága, amivel az anyja képét ki
akarja szakítani a testéből, mintha a
nővé érés csakis az anyától való eltá-
volodás árán lenne megvalósítható;
Amalia váratlan könnyei a jelenet
végén, amire nincs, nem is lehet
magyarázat, mivel túlzásnak tűnik
és kilóg a történetből. Anya és lá-
nya, gyermek és felnőtt megértenek
valamit, megértik, hogy elég hozzá-
érni egy nő hajához, hogy minden
elmozduljon a helyéről, mint föld-
rengéskor. Delia belenéz a tükörbe,
és kitárul egy ablak a világra, ő pe-
dig észreveszi a többiek kopaszságát
is. Amalia szintén mögé lát lánya
kopaszságának, megpillant valami
húsbavágó igazságot, amit képtelen
szavakba önteni, és ettől sírva fakad:
a lányom szembe fordult velem, nem
fogok benne kiteljesedni, a nővé vá-
lása kitaszít magából, darabokra zúz.
Gyötrelmes ez a felismerés, felfor-
gatja a mélységeket: a lánya vágyott
egy frizurára, majd lemondott róla,
a pillanatba sok más pillanat zsúfo-
lódik össze, a gesztusa hidakat éget
fel, láncokat tép szét, felkorbácsolja
az örvényt, amely megnyílik, bepil-
lantást enged a mélységbe és köny-
nyeket fakaszt.

Olgát és Deliát, a két főszereplő-
met ebből a felismerésből eredezte-
tem. Mindketten foggal-körömmel

ragaszkodnak az énjükhöz, dolgoznak magukon, erősnek látják és látatják magukat, míg egy napon rájönnek: egy hajvágás, és mindennek vége, ők pedig összetörten veszik tudomásul, hogy nem többek egy zúzalékfolyamnál, egyszerre érzik magukat hasznavehetetlennek és hasznosnak, romlottnak és ártatlannak.

Hogy a fentiek érvényességét igazoljam, újra fellapoztam a két regényt. Kíváncsi voltam, hogyan építettem fel Delia karakterét, aztán húsz oldal után abbahagytam az olvasást. Olga esetében néhány sor is elegendőnek bizonyult, az ő szavait elevenen őrzöm emlékezetemben. Végül úgy döntöttem, a regénytől függetlenül is érdemes elgondolkoynom kettejükön. Így ismertem fel a közös vonást, ami a két főszereplőre egyaránt érvényes: mindketten olyan nők, akik tudatosan őrködnek maguk fölött. A korábbi nemzedékeket szülők, fivérek, férjek, a közösség tagjai felügyelték, a nők ritkán őrködtek maguk fölött, ha mégis, őrzőiket utánozva tették, mintegy önmaguk fegyőreiként. Olga és Delia viszont egy merőben új, ugyanakkor ősrégi felügyelet típus termékei, amely az élet kiterjesztésének szükségességéből fakad. Igyekszem elmagyarázni, mit értek ezen.

Az „őrzés” szóra árnyékot vet a rendőrségi szakzsargon, de nem rossz kifejezés. Felfogható az alvás

során eltompult test, az ismeretlen és a halál metaforájának ellenpólusaként is. Ébrenlétet, éberséget jelöl, ám a látás helyett az elevenesség iránti mohó vágyat előfeltételezi. A férfiak az őrködést összekeverték az őrszem, a házmaster, a kém feladataival. Az őrködés azonban, ha helyesen értelmezzük, a test érzelmi készenlétét jelenti, azt a növekedést, ami a testen és a test körül megy végbe.

Ez a gondolat évekkel ezelőtt merült fel bennem először, a fent idézett frizura-jelentnél bukkantam a nyomára, olvashatatlan kézírással csak annyit firkantottam oda: *vigere* – aztán megfeledkeztem róla. De a firkantás sokszor termékenyebb, mint a kalligráfia. Ebből a *vigere* szóból – ami az élet kiáramlását, az élet-erőt jelenti – származnak az ébrenlét (*veglia*), éberség (*vigile*) szavaink, és ez világít rá az őrködés (*sorveglianza*) valódi jelentésére is. Gondoljunk csak a várandós nő őrködésére, az anya őrködésére gyermekei felett: a test reagál az őt érő érzelmi hullámlökre, az érzékszervek felélednek, működésbe lépnek a szeretet hívószavára. És gondoljunk arra, hogy évszázadokon át a nők őrködtek minden tevékenység felett, ami virágba borította az életet. De ez távolról sem utal idillikus állapotra. Hiszen a *vigere* szó elnyomást, ellenállást, terjeszkedést, területszerzést is jelent. Én pedig nem tartozom azok csoportjába, akik úgy vélik,

a női energiák jobbak, mint a férfi energiák. Nem jobbak: mások. És örülök, hogy ez a másság egyre inkább felszínre kerül.

Visszatérve a kiindulópontához, a szó újszerű tartományainak felfedezéséhez, úgy vélem, hogy az örökösén át vezet az út: vigyázunk önmagunkra és adottságainkra. A női test megértette, hogy vigyáznia kell magára, gondoskodnia kell önnön kiterjedéséről, erejéről. Igen, az erőnlétünkről is gondoskodnunk kell, jóllehet ezt a minőséget inkább a férfitesthez szokták kapcsolni. De azt gyanítom, hogy eleinte elsősorban női erénynek számított, a nők ereje a burjánzó, minden részbe beszivárgó növények erejéhez hasonló, és – hogy egy kellemetlen hangzású szóval éljek – magában foglalja a *vigenza*, azaz a kényszerítés, az erőszak jelentéstartományát is. Szeretem az erőteljes, intenzív nőket, aki önmaguk és mások felett öröködnék, abban az értelemben legalábbis, amit igyekszem itt kifejtetni. Szeretek írni róluk. Korunk hőseinek tartom őket. Így született meg Delia és Olga.

Olga például, aki tökéletesen elszakított a férfias „örökös”, az önszabályozás mechanizmusait, viselkedésével pedig betartja a kanonikus előírásokat, az örökös új dimenzióit felfedezve lábal ki abból a krízisből, amit az elhagyatottsága idézett elő: egyszer csak felébred benne az éber-

ség, az ébrenlét iránti vágy, és célja eléréséhez még a kis Ilariát is beveti, amikor a kezébe nyomja a papírvágó kést: ha látod, hogy szórakozott vagyok, ha nem hallak vagy nem válaszolok, bökj meg velem. Vagyis a következőket kéri a gyerektől: okozz fájdalmat, használd a rossz érzéseidet, emlékeztess arra, hogy életben vagyok.

A papírvágó késsel felfegyverezett kislány, aki bármikor lecsaphat az anyjára, hogy az ébrenlétbe visszarángassa és megelőzze önmaga elvesztését, az egyik legfontosabb kép számomra. Egy korábbi változatban a bezárkózott, egyre kiszámíthatatlanabb Olga egy hallucinációt követően dönt úgy, hogy átadja a kést a kislányának és a maga javára fordítja a gyermek ellenséges érzéseit. Ebben a változatban megjelenik a konyhában a nápolyi asszony, aki évtizedekkel korábban vízbe vetette magát a Capo Misenóról, mert nem bírta elviselni az elhagyatottságát, azaz belép hozzá a *poverella*, a szegény asszony, ahogy a kerületben azóta is emlegetik, aki Didóhoz hasonlóan öngyilkosságot követett el Aeneas távozása után.

Azonnal innom kell egy kávé, az majd elűzi az álomosságot. Kimentem a konyhába, lecsavartam a kávéfőző tetejét, belepúpoztam a fekete port, majd visszacsavartam. Figyelj oda,

mondtam magamnak, vigyázz a levegővételekre. Amikor begyújtottam a gáztűzhelyt, elfogott a rettegés: mi van, ha utána elfelejtem letekerni a lángot? Abban a pillanatban időrendi sorrendbe álltak a kávéfőzés fázisai, a mozdulatok, amiket addig nagyon összevisszaságban, tetszőleges sorrendben hajtottam végre. Derengeni kezdett, hogy kifelejtettem a vizet a kávéfőzőből. A holdon jársz, nem lehet bízni benned. Letekertem a kávéfőző tetejét, nedves lett az ujjam, ahogy hozzáért a tartály pereméhez, van benne víz. Persze, hogy van, hiszen mindent úgy csináltam, ahogy kell. Ekkor vettem észre, hogy az a fekete por nem kávé, hanem tea. Magamba roskadtam, annyi erőm nem volt, hogy újratöltssem. Neszezést hallottam, odafordulok, látom, hogy az asszony a piazza Mazziniről elmélyülten sepreget a konyhában. Megáll egy pillanatra, élemtolja a gyűrűsujját, hiányzik a jegygyűrűje.

– Az a legrosszabb, amikor leveszed – mondta. – Az enyém nem akart lejönni, úgy kellett lefűrészelnem. Ha tudtam volna, hogy így összeaszok, megvárom, míg magától leesik. Nézd, milyen ronda a kezem. Kicsurgott az élet az ujjaimból.

Ez döbrentett rá, hogy én is megszabadultam a jegygyűrűmtől. Ökölbé szorítottam a kezem, hogy erősnek érezzem az ujjaimat. A nő rám mosolygott, és azt motyogta:

– Meglásd, ha átmegy valaki a seprűvel a lábadon, befellegzik a házasságodnak. És ha a házasságodnak befellegzik, akkor ez történik veled.

S mintha bizonyítani akarná, vadul seperni kezdte a saját lábát. Irtózáttal figyeltem, hogyan morzsolódnak szét a végtagjai. Valami morzsalékos anyagból voltak és a seprű suhintására véres pikkelyek peregtek a padlóra.

Felüvöltöttem: Ilaria!

Olga és Ilaria nem jönnek ki egymással, kapcsolatuk Amalia és Delia viszonyát idézi. De Amaliától eltérően Olga modern nő, akinek sikerül bejárnia azt az utat, amely lehetővé teszi, hogy Ilaria ellenségeskedő szeretetét életigenlésnek tekintse, legyőzve a múltból, azaz a *poverellától* örökölt halál iránti bűvöletet. Anya és lánya, maguk mögött hagyva a megtört nő mintáját, közös erővel érvényesítik az élethez való jogot.

És most érkezünk el ahhoz a ponthoz, ahonnan rátérhetek kérdésük megválaszolására. Az általam idézett részlet – van még néhány ehhez hasonló, amitől most megkímélem önöket – többé-kevésbé az önök által felvetett irányba mutat. A történet korábbi változataiban a nápolyi *poverella* szimbolikus alak volt, aki Ariadnétól napjainkig megtestesíti az elhagyott nő toposzát. A lefű-

részelt jeggyűrű, az életerő elvesztése, a seprű mint az alárendelt háziasszony és szexuális fölény jelképe, az egyedüllétből, férjtelenségtől és társtalanságtól való rettegés egytől egyig a *gomolygás* láttelelei, amiket Olga a patriarchális elnyomással azonosít, önmagában is felfedezve annak lenyomatait. De nem voltam elégedett. Úgyhogy kihúztam a regényből, csak a Capo Miseno-i utalást tartottam meg, Vergilius előtti főhajtásként. Kihúztam, mert elbeszélői szempontból zsákutcának tűnt, attól féltem, hogy ez a közzjáték beékelődik az *előtte* és *utána* közé, elválasztva Olgát, az immár újjászületett nőt az archaikus mintáktól és mítoszoktól, ami egyúttal azt is sugallja, hogy Olga a progresszív női sors megtestesítője. Találóbbrnak éreztem, ha összekuszálom az igeidőket ugyanúgy, ahogyan a *Tékozló szeretet*ben tettem, ahol mindaz, ami Amalia volt egykor, sosem vált el igazán Deliától, és ennek az egybeesésnek a tanulságát mondja ki Delia, amikor rádöbben, hogy utazásának pozitív végkifejlete, kiteljesedésének célja és csúcspontja ebben az egybeesésben érhető tetten. Amalia ott volt. Én voltam Amalia. Végteére is nem legyőzni kell a múltat, hanem megváltani a szenvedéstől, amit az évszázadok során elraktározottunk benne.

Ahhoz, hogy ezt megértsük, beszélnünk kell a szenvedés azon as-

pektusáról is, amely összezavarja az időérzékünket. A szenvedés ugyanis szétzilálja, tekergő görbékévé változtatja a lineáris időt. Az éjsötét múlt a tegnapról mára virradó hajnalba sűrűsödik bele. A gyötrelem visszavet bennünket egysejtű őseink közé, a barlangok mélyén civődő vagy rémült motyogások közé, a föld belsejébe száműzött istennők közé, miközben odaláncol a számítógéphez, amin írunk. Az intenzív érzések – akár egy szaltó, bukfcnc vagy szédületes piruett – kizökkenetik az időt. Amikor a szenvedés leteríti Deliát és Olgát, a múlt nem múlt többé, eltűnik a jövő reménye, felborul az *előtte* és *utána* rendje. Még az elbeszélés módját is megváltoztatja. Ha az elbeszélő én mindaddig derűs nyugalommal mesélt, időt hagyva az események lassú folyásának, teret engedve a kristálytisza leírásoknak, az érzelemcunamira megugrik az írás íve, izgatottan gomolyog, lélegzet-visszafojtva pörög, magába szippant, emlékeket és vágyakat idéz. Deliának és Olgának le kell higgadnia ahhoz, hogy az elbeszélő én visszatálhasson a nyugodt mederbe. Ám ez csak rövid ideig tart. Ez a nyugalmi állapot, amely szabályozza az események menetét, csak addig tart, amíg erőt merítenek az újabb fergeteghez. A fenti kép több szempontból is hasznos számomra: egyrészt vizuális hozzáférést nyújt a szenvedéshez, amely örvényként

szippant magába, a körkörös mozgással egyszersmind továbblendítve a cselekményt; másrészt hallhatóvá is teszi a szenvedést, megjelenítve a lélegzet hangját, amely a tüdők viharát idézve felkorbácsolja a letűnt korszakok törmelékeit, majd tovaörvénylik.

Delia és Olga egy ilyen örvény belsejéből beszéli el történetét. Nem távolodnak el, nem gondolkodnak, nem hoznak létre töprengésre alkalmas tereket akkor sem, amikor lelassulnak. Mindketten a szédülés centrumából nézik az eseményeket. Szenvedésük nem abból fakad, hogy szembefordulva az anyai mintákkal mernek-e önmaguk lenni, ahogyan női genealógia szenvedő végpont-

jainak sem tekinthetők, amely az archaikus világból, a mediterrán térség nagy mítoszaitól halad a felemelkedés irányába, és velük, a progresszió hegycsúcaival fejeződik be. Szenvedésük oka, hogy egyidejűleg, ugyanakkor valamiféle akróniának engedelmeskedve, árnyak és kísértetek telepednek őseik múltjára és járnak át abba a jövőbe, amit megálmodtak maguknak, olyannyira, hogy Delia végül, megszabadulva a modern ruháktól, anyja kosztümjében talál megváltásra, Olga pedig felfedezi arcán a *poverella*, az öngyilkos nápolyi anya vonásait.

FORDÍTOTTA KIRÁLY KINGA
JÚLIA

© Döbrentey Dániel, Isztambul

Tatár Sándor

RAJTAM AZTÁN NEM MÚLIK!

Reménytelenül egymásnak feszültek.
Reménytelenül egymásnak feszültünk.
Elkeseredett konoksággal, egyedül a
hajthatatlan szembenállásból, a másik tábor
zsigerből-elutasításából merítve erőt,
csalóka biztonságérzetet a fakenews-tenger
körülmosta szigeteken – a fül nem folytatódik
semmiben, legalábbis az „azok” (ezek) véleményének,
neadjisten, érveinek fontolóra vételéhez
szükséges minimáljóindulatban nem.
De hát le is szokott mindkét oldal az érvelésről:
az macerás és viszi az időt, no meg hát (főleg)
minek – agyhalottak elé érv-gyöngyöket?!
Amúgy meg mindenféle grínpízesek, kéretlen
vészmadarak huhognak: nyakunkon a
saját magunk okozta világvége
(megsülünk és megfulladunk – esetleg fordított
sorrendben, bár úgy egy kicsinyt talán még pikánsabb
logikailag) – pedig hát nem eszik azt olyan forrón,
ez egészen biztos; olyan kurva drága a benzin, hogy
ugyan ki tudja a bolygót lakhatatlanná telepőfögni;
de ezek csak nyomják, nyomják a szirénázó mantráikat...
És persze itt van az egyfedélalattélés;
hány esetben messze nem önkéntes az!
Naná, hogy eljár néha az ember keze!

Mi sem természetesebb *ilyen körülmények között*,
mint (mert ebből a kátyvaszból eszmecsere,
közös akarat, progresszió aztán nem lesz) csakis
az egyre duzzadóbb orgonarügyekkel, a fűszál élén
szapora csápmozgatással végigmászó hangyával
vagy odafönt a felhők Rorschach-ábráival törődni,
avagy ősszel a színes lombfesztiválban gyönyörködni,
esetleg megénekelni az őszi levegőben az első füstszagot,
a tócsákon a jéghártya-pionírokat, főzőműsorokon

csüggni

vagy autósmagazinba temetkezni, és nem nyugodni
az utca, vagy még jobb, ha a kerület legpuccosabb
terepjárójáig, az egész kertváros

legszomszédsárgítóbb villájáig,

vagy (tehetőség függvényében) valami szert tolni
vagy legalább alkoholt

– ezek mind logikus és ésszerű válaszok; akinek
más stratégiája van az életbenmaradásra, a világ,
a kor úgy-ahogy elviselésére (vagy ezt állítja),
az vagy álszent (esetleg valódi, de hát az
elenyészően kevés bokorban terem) vagy
teljességgel atipikus (alien); nincs sok időnk
békés, konstruktív, jövőtermő televénynek alkalmas
válaszokat kikísérletezni – ha fanyalgunk, és
nem szolgáljuk ki magunkat a konfekció-polcraól,
akkor az se: *semmilyen* modus vivendi nem jut
(erről van az öngyilkossági statisztikáknak pár szavuk).

Micsoda szégyen lenne, ha a társadalmi és tudati
evolúciót nem követné a költészet fejlődése! – Én ebben
a szégyenben nem kívánok osztozni → így, ezt szem előtt
tartva
olvassátok ezt!

Vagy nem talán

Jön a Túlérzékeny, kezébe veszi a kezemet. Megszorítom. Dúdol. Még sose dúdolt nekem. Ringat a zenéje. Végre anyám lett. Mindig ezt akartam. Kicsit későn, de mégis meg tudta tenni. Örülök. Göcögök neki. Ez meg örömeire szolgál. Szavakat mond, olyanokat, amiknek felidézése elvben boldogságot kellene, hogy okozzon nekem. Érzem, hogy örömet akar okozni, ezért megszorítom a kezét minden boldogságos szóra. Tesztel. Mond nem boldogságosokat is, de észlelem, olyankor nem szorítom meg. Szép a hajam, mondja. Nem szorítok. Tudom, hogy idegesíti, ha szépnek gondolom magam. Pedig elég szépen lefogytam. Fiatalkori alakomat újra felvettem. A hajam ősz, de milyen lenne. Őszen akarok átlépni.

A Túlérzékenyen a legutóbbi alászállásomkor érzékeltem, megrémíti az átlépési szándékom. Az egész szoba megtelt a szorongásával. Gigantikus szorongásai tudnak lenni. Mosolyán átsüt a félelem. Most viszont már azt hiszem, remélem, felkészült. Legalábbis nyugodt, nyugodtan lehetek a kisbabája. Ebbéli szándékomat korábban többször bejelentettem. Különféle formákban. Ijedtsége határtalan volt. Legalább úgy megrémült, mint én, mikor megszületett. Mihez kezdek vele? Miért, mi célból lett a társam, mikor nem őt akartam társnak? Nem tagadom, volt bennem gyűlölet iránta, amiképp szeretet is, csak gyengén beszéltem a szeretet nyelvét, őhózzá pedig a fordítások nem elégszer értek el.

Most már talán megnyugszik, hiszen nem bántom a létezéséért többet. Kettősünk nem masíroz le-fel többé a szekírozások zsákutcájában. Sokszor utáltam, hogy van, hogy hasonlít hozzám. És még többször, mert őhózzá hasonlít. Hülyén jött ki ez az egész. Az arcára vagyunk írva, festve, karcolva mindketten. Ki szeretne nap mint nap belenézni az archa, ami a botlásaira emlékezteti? Ki szeretne minden pillanatban szembenézni a kudarcaival? Tárgyakat vesz elő, amikre reagálnom kellene. Nehéz.

De most én is adni akarok neki. Mandarin, csokoládé, virág. Mandarinnal kezdi. Istenem, ebből most valamit meg kell ennem, hogy öröme legyen. Azt hittem, megtehetem, hogy többet nem eszem már. Előveszem a gyerekoromban jól begyakorolt technikám. Kipréselem a levét, lenyelem, a többi gyűjtöm a számban. Órákig gyűjtöm. Látja persze, de látja az igyekezetet is. Gesztusokat nyújtunk át egymásnak. Ő pluszban egy papírzsebkendőt is. Hogy köpjem bele. Bátran. Felszabadulok. A csokoládét csak megmutatja. A virággal végigsimít rajtam. Jól esik.

Másnap is eljön, mostanában mindennap eljön. Úgy tűnik, jó anya. Kár, hogy nem jöhet velem. De ilyenre nem szabad gondolnom, mert akkor rossz anya vagyok. Nem szabad önzőnek lennem. Illetve most már szabad, hiszen letettem az anyaság csunyuska terhét. Ő meg felvette, jól csinálja, de könnyű neki, hiszen nem örökre, csak egy kis időre lett anyám. Nem kell megvívnia nap mint nap. Nem tudom már, mivel kellett megvívnom, de a folytonos páston levésre még most is emlékszem. Ma nem dúdol, ma mesél. Egy kislányról és egy kisleányról. Az odaadásról, a feloldódásról és a feloldozásról. Nem tudom, milyen lesz a vége, de elringat ez is. Fogom közben a kezét. Szorítom. Örül a szorításnak, mert ahogy az újra élénké váló szemem, ez is azzal áztatja, hogy másnap is eljöhet, s újabb ajándékgesztusokat cserélhetünk. Talán ilyen ősboldogságban kellett volna élnünk is. Vagy nem talán.

© Döbrentey Dániel, Róma

Horváth Florencia

FRIGYLÁDA

A végsőkéig megyek éppen és valószínű, még azokon túl is
gondolok rád. Mit is tehetnék, ha a legfontosabb vagy, és ezt
a szerepet attól kaptad, nem láthatlak. Nem akarom, hogy
ezután

is te határozz meg mindent, de valljuk be, anyám, mindenben
ott leszel majd. Eddig megnevezhetted, kihez érhetek hozzá,
kitől kell távolodnom, többé ne nyúlj hozzá ahhoz, ami az én
dolgom, többé ne szólj bele, mondandómba, nem tehetek arról,
hogy nekem jutott az élet. Segíteni úgysem tudsz, ezt beláttam
már, könnyörögni azért fogok, de nem hagyhatom, hogy rám
telepedj, nem vethetem lábad elé magam, nem adhatom oda
napjaimat a homályosságnak, amiből úgysem tűnik ki arcod.

Bőröm anyajegyekkel tele, mozdulataimban fel tudlak fedezni,
de értened kell, nem vagyok alkalmas arra, viseljem az állandó
belső sistergést és egyszerre az örök álmodást. Hányszor
körbefordult már a Föld, mennyit mozdultak a kontinensek
egymás felé amíg aludtam, álmodom pedig egészen idáig nem
teljesedhetett be, hiszen hagytam magam ringatózni a lápban,
hagytam a lidérceknek, hogy nyakamra üljenek és a felszín
alá lenyomják fejem.

Anyáim ezentúl a tanúhegyek lesznek, körülölelik a várost, amiből otthont építék majd. Annyi mindent nem láttam abból, amit színeknek hívunk, és olyan kevesen tapadtak hozzám. Erő kell, hogy kimondani tudjam, de nem lennék már rabszolgád, anyám akkor sem, hogyha ebben a pillanatban visszajönnél.

ELŐRE MEGÁSOTT ÜREGEK

A talajtípusok egymással való keveredése, földes út, láttam megtörténni, ahogy a virágok termő nélkül is gyökeret eresztenek, megkapaszkodnak az egyetlen nedvességet tartalmazó rögbe. Egy év eső nélkül, maga a lehetetlen. Amikor ékszerre kovácsolódik a nyár, mikor összeragad a strandhomok, akkor kell vigyázni igazán, nehogy kihajtsón a legszebb csokorra való. Az ágyék hajtásait időben lementszeni, mielőtt túlbujánzanak, az elhalt részeket koporsóba tenni, aztán a főfolyón leeresztetni, hadd találjanak maguknak helyet, hadd érjenek lassú áramlás után nyugodt földrészt. Csak ki ne emeljék őket, csak valaki meg ne lássa a fuldokló virágnemzedéket, különben nem lehet övék a majdani partszakasz. A segítő kezek romba döntik világukat, higgyétek el, én láttam megtörténni. Legjobb, ha a virág bimbó korában elválik a fától, a bokor ölelő karjaitól, és befogadja a méhet, meleg ölébe zárja a darazsat, hadd végezzék el a beporzást. Miután szült, ne kapaszkodjon tovább életébe, hulljon a sárba, szirmait hordja el a szél. Aztán a száraz évszak ringassa tovább, hogy a porban elszórhassa utolsó magvait. Amelyik gyermek sikeresen túlélte a medret, amelyik elvált a folyóval szüleitől, foglalja el a víz túloldalát, teremtsen rajta szebb otthont. A nemzés ne jusson eszébe soha, építse, gazdagítsa a vidéket, ami övé, hogy az egykori otthonból újonnan érkezőknek könnyebb dolga legyen. Ha majd aztán a régi helyről minden ifjú virág ideér, megkezdődik csendes sarjadásuk.

Bemutató nem történik¹

A Szerző kukorékolást hallott. Azt hitte, álmodik. De nem: a kakas másodszor is megszólalt. Azt hitte, átaludt egy hónapot, és ez már a kész előadás. Az Útszéli Színház és vele *A bűnös város* tájelőadáson jár. Egy láthatatlan kéz felkapta a színházépületet, és lerakta egy alföldi tanyabokorba, ahol szól a kakas.

Csak hogy ez még mindig az olvasópróba volt. Alig fél óra telhetett el a kezdete óta. Élő kakas nem volt se közel, se távol. Esetleg a kelléktárban találhatnánk egy kitömött példányt, de ebben sem vagyok biztos. Aki a kakas hangját megszólaltatja, maga a Rendező.

A Rendező művelt ember; Plutarkhosz egyik művében olvasott egy Parmenón nevű színésről, aki olyan kiválóan utánozta a malacvisítást, hogy sokkal hitelesebbnek, malacjellegűbbnek érződött, mint az igazi malac. Ti persze Arany János tankölteménye alapján ismeritek az esetet, sejtethetek azonban, hogy Arany is Plutarkhosz művéből merített. Ő, a Rendező nem óhajt a rég elporladt Parmenónnal versenybe szállni – ti is óvakodjatok ettől! –, ezért malacvisítás helyett inkább a kukorékolást utánozza, élethűbben és lényegre törőbben a reálisan létező kakasoknál, mintegy őket helyettesítve.

A Szerző csak most érti meg a Rendező koncepcióját. A felvidéki városkában, legalábbis a Rendező elképzelése szerint, éjszakánként zajlanak a letartóztatások, de csak hajnalig, amíg meg nem szólal a kakas. Az első kakasszó után fellélegezhetnek mindazok a polgárok, akik egyelőre még szabadlábon vannak: aznap sötétedésig, pontosabban egészen addig, amíg a kisbíró ki nem dobolja, hogy besötétedett, biztonságban érezhetik magukat.

¹ Egy kisregényből

Napközbeni letartóztatások csak egészen kivételesen, rendkívül indokolt esetben fordulhatnak elő.

Egyelőre nincs olyan színészünk, aki megfelelő színvonalon utánozná a kakast, ezért az olvasópróba időtartamára a Rendező ugrott be Farkas Nándor helyett, aki látványosan képtelennek bizonyult kukorékolni. Pedig ez volt a rendezői ötlet: a véstörvényszék elnöke, Antonio tábornok legyen egyszersmind a kakas is. Ő dönti el, mikor ér véget az éjszaka, mikor fejeződnek be aznapra a letartóztatások.

De amilyen hitelesen utánozza a Rendező a kakast, olyan élethűen jeleníti meg Farkas Nándor a kukorékolni nem tudó, máskülönben persze kiváló fiatal színészt. Nem arról van szó, hogy ne tudna kukorékolni, ha kellene, mert egy Pokróczy-tanítvány mindent tud, de tényleg mindent, hanem arról, hogy nem kell mindent tudni. Ő nem a kakast utánozza, hanem azt az egyszeri színészt, akinek nem fér ki a torkán a kukorékolás.

Arról nem is beszélve, hogy egy olyan kakas, aki hajlandó egy véreskező császári tábornok alakját felölteni, nem eléggé hazafias. Magyar kakas, de nem jó magyar.

Én az ilyen kakast fel nem küldeném a református templom tornyára dísznek!

Egy ilyen kakas kukorékolásától még Péter apostol sem fakadt volna sírva!

Ebből persze nem következik, hogy a Rendező ne volna ízig-vérig mestere a szakmájának, vagy hogy a Szerző drámája ne volna jó irodalmi alkotás. Inkább az a baj vele, hogy túlságosan is jó. Ez a Farkas Nándor által nem ismert Szerző túlságosan is odafigyel az árnyalatokra és a jellemek belső ellentmondásaira, ezért nem tudja mozgósítani a nézők érzelmeit.

Az viszont igenis következik abból az emberi gyarlóságból, amelyet a színházi baromfi tanúsít, hogy ő, Farkas Nándor nem lesz az Útszéli Színházban kakas.

Antonio tábornok igen, őt eljátssza, kakast nem. Kakast nem játszunk.

De ha már itt tartunk, neki, Farkasnak ez az Antonio tábornok sem tetszik igazán. Nem mintha nem volna jól megírva. Inkább túlságosan is jól van megírva, túl sokrétűen, túl ellentmondásosan. Vagyis nem eléggé gonosz. Azaz gonosznak gonosz, de csak úgy, mint bármelyikünk, ha bármit megtehet. Én is elvitetném a szomszédomat a Gestapóval, ha felhatalmazást kapnék rá. Nincs ebben semmi érdekesség.

Legyen földöntúli gonosz! Ördögien gonosz! Olyan gonosz, hogy minél inkább gyűlöljük, annál inkább csodáljuk!

Farkas Nándor ültében kihúzza magát. Feláll a székről. Feláll a székre.
Kukurikú!

Nincs itt semmi érdekesség, tessék továbbhaladni.

– Menjünk tovább!

*

A Szerző nem ismerte közelebbről a Rendezőt. Ez nem meglepő. A Rendező az utóbbi harminc évben külföldön élt és dolgozott. Ha jött, vendégeskedni jött haza. A színlapon feltüntették a neve mellett: „m. v.”, azaz „mint vendég”. Itt, az Útszéli Színházban is vendég volt. Forbáth nem szívesen szerződtetett volna egy (vagy pláne több) állandó rendezőt a társulathoz.

Korábban, más színházaknál rossz tapasztalatai voltak az állandó rendezőkkel.

Ahol egy rendező van, oda többet is kell hívnod, hogy fenntartható legyen a hatalmi egyensúly.

Ahol több rendező van, ott az egyiket ki kell nevezned főrendezőnek, hogy arra támaszkodhass a többiekkel szemben.

Ahol a főrendezőre próbálsz támaszkodni a többiek ellenében, ott az egész társulattal szemben lesz nemkívánt segítő.

Ahol pedig az egész társulat ellened van, ott előbb-utóbb a saját főrendeződ is ellened fordul, és a többiek segítségével megbuktat.

Ezért részesíti Forbáth előnyben a vendégrendezőket, akiknek nincs hatalmuk, nincs befolyásuk a társulat életére, és nem szólhatnak bele a jövő évad szerződtesítésébe. Régebben a pártütő rendezők miatt Forbáth nem egyszer, nem kétszer fenéig ürítette a bukás poharát, amelyet most már, vénülő fejjel, még a szája közelébe sem kíván emelni.

*

Emlékezhetünk rá, hogy az 1960-as évek végén a három fiatal rendező három régebbi író alakított a *Szabadság a föld alatt* című soha be nem mutatott filmben, amely Táncsics Mihály rejtőzködéséről, előbukkanásáról, majd másodszori bebörtönzéséről szólt volna, ha valaha is vetítették volna.

Legenda György alakította a föld alatti rejtekhelyén megvakuló és megvénülő Táncsics Mihályt, Forbáth volt a negyvenes éveiben járó és legszebb sikereinek örvendő Jókai Mór, végül Pokróczynak jutott az olcsó

szivarból szipákoló, sűrűn köpködő és öklét rázó Vajda János, aki egy parádés jelenetben sétabottal végigkergeti a pesti Váci utcán a rágalmazó Thaly Kálmánt, akinek szerepét a televízióban gyakran szereplő, közkedvelt bűvész, Rács Ricsi vállalta el.

A forgatókönyvet a szikár és kíméletlen rövidprózájáról ismert Viselóczky Andor írta, aki a forgatás után alig néhány hónappal belefulladt a Dunába. Már akkor kérdés volt: miért vállalkozott éjszakai fürdőzésre a pócsmegyeri révnél, amikor nem különösebben kedvelte a Dunát, és hamar kifulladás, ügyetlen úszónak számított?

Tizenöt évvel később, amikor már lehetett foglalkozni Viselóczky halálának gyanús mozzanataival, Oxenkopp Rezső irodalom- és filmtörténész hiába nézte át a hagyatékot, a *Szabadság a föld alatt*nak sem az irodalmi, sem a technikai forgatókönyvét nem találta, és a filmgyár archívumában is hiába kereste a példányokat, a polcon a leltári számmal felbélyegzett dosszié üres volt.

A filmet rendezte Hajdina Petra, aki Mészáros Márta mellett az egyik első jelentős magyar női filmrendező volt. Több kisfilmje díjat nyert Karlovy Varyban, *Éretlen gyümölcsök* című, erősen társadalomkritikus nagyjátékfilmje pedig a Cannes-i filmfesztiválra is kijutott, és elnyerte a zsűri különdíját.

A *Szabadság a föld alatt* forgalmazása, 1969-ben azt lehetett hinni, nem ütközik nehézségekbe. Elvégre Táncsics Mihály haladó szellemű hős volt, a magyar munkásmozgalom egyik első vezéralakja, Hajdina Petra pedig a szocialista filmgyártás üdvöskéjének számított. Az *Éretlen gyümölcsök* „szubjektív kisiklásait” még a pártnapilap szigorú kritikusa is elnézte neki.

A Filmátvételi Bizottság szakmai vetítésén azonban személyeskedésektől sem mentes, éles hangú vita bontakozott ki a Hungarofilm és a Mozgóképforgalmazási Vállalat (Mokép) vezetői, valamint a művelődésügyi minisztérium filmfőigazgatóságának tisztviselői között. Utóbbiak (köztük a Népszabadság szigorú filmkritikusa) kifogásolták, hogy Hajdina Petra filmje handabandázó bohócnak – ne szépítegessük: bolondnak – állítja be Táncsicsot, Jókai elvtelen oportunizmusa pedig az 1956 utáni magyar értelmiség állítólagos gyáva behódolását juttatná a nézők eszébe, amennyiben a magyar és a külföldi nézők megtekinthetnék ezt a téves szemléletű, művészileg alapvetően elhibázott alkotást.

De igazából nem ez a vita pecsételte meg a *Szabadság a föld alatt* sorsát, ez talán csak a bemutató későbbre halasztását okozta volna, hanem az a nyílt levél, amelyet Hajdina Petra Londonból küldött a Filmvilág

szerkesztőségének (ahol csak húsz évvel később jelenhetett meg), valamint a filmsúdió igazgatójának, és amelyben bejelenti, hogy nem tér vissza Magyarországra, mert az előző évek reformtörekvéseinek bukása után reménytelenné vált a szellemi szabadság, esélytelenné a művészi autonómia.

A történetek után a teljes kép- és hanganyagot tartalmazó sztenderd kópia elkallódott, a filmnegatív pedig annyira megrongálódott a filmgyár pincéjében a nedvességtől (volt egy csőtörés), hogy később, amikor már nem lett volna adminisztratív akadálya a nyilvános vetítéseknek, használhatatlannak bizonyult.

A hangból semmi sem maradt fenn, a képsorok egy részét pedig annyira sikerült restaurálni, hogy időnként felismerhető volt a loboncos, ősz parókájában világtalan prófétaként ágáló Legenda, amint vakon tapogatózva kiáll a nagyipari munkásság jogaiért, továbbá a kürtőkalapja fedezékébe húzódó, sértett hiúságával takarózó Pokróczy, amint észrevesz a hajnali égen egy üstököst, és költeményt farag róla. Velük ellentétben alig néhány másodpercig volt látható a Ferenc József apostoli királyhoz elvtelenül odadörgölődző nagy mesemondó, Forbáth.

Mindhárman úgy néztek ki, mint a paradicsomszószban úszkáló virsli, és a kritikai visszhangot egy rövid mondatban foglalhatom össze: „Ezek is milyen szemérmetlenül fiatalok voltak!”

*

Legenda, immár a megyeszékhelybeli színház igazgatójaként, megírta és megrendezte a *Szabadság a föld alatt* színpadi változatát, amelyben Táncsics szerepét ifjúkori önarcképére, a későbbi Rendezőre osztotta. „Képzeld el” – magyarázta neki –, „hogy nyolc évig rejtőzöl a saját házad alatt egy gödörben. Ennyi idő alatt ugyanúgy tönkremégy, mint a filmgyár pincéjébe zárt bádogdobozban a filmnegatív. Ha börtönbe kerülsz, az fele annyi időt jelentett volna, talán három-négy évet és jobb körülményeket. Táncsics azonban ragaszkodik a szabadsághoz. Az ő szabadsága az önkéntes élve eltemetetés.”

Hozzátette: „Aztán eltelik nyolc év, amnesztiát hirdetnek, és előjöhetsz. Azt látod – vagyis nem látsz semmit, mert megvakultál –, hogy régi barátaid, harcostársaid, akik nem haltak meg, és nem menekültek el az országból, mind-mind alkalmazkodtak az új politikai berendezkedéshez, és ezt még meg is magyarázzak. Némelyek még büszkék is rá.”

A színpadi változat úgy végződik, hogy Táncsics a pokolban találkozik Marx Károllyal, aki ezt az egyetlen, ám annál közismertebb mondatot ismételteti: „Világ proletárai, bocsássatok meg...”

A próbaanyag vége felé Legenda a későbbi Rendezőt besorozta a díszletmunkások közé is, mert ezen a téren a színház létszámbírányal küzdött. „Egyfelől főszereplő” – mondogatta –, „másfelől díszletező”. Ő maga is beállt a díszletmunkások közé. „A magyar kultúra története” – mondta, miközben letörölte homlokáról a verejtéket – „csupa leltárhány. Tele van ki nem adott, be nem mutatott, le nem forgatott vagy leforgatott és nem vetített művekkel. Magyarországon a hamis az igazi, és a nem létező a valóságos. A *Szabadság a föld alatt* most eljut a színházi bemutatóig, de attól még a nem létező film egyik oldaljegyzete.”

Legenda tévedett. A színpadi változat nem jutott el a bemutatóig. A főpróbahét első napján az önkormányzat rendkívüli közgyűlése úgy döntött, hogy Legenda Györgyöt azonnali hatállyal elmozdítja, és ideiglenesen az egyik régebbi igazgatót bízta meg a színház vezetésével. „Ebben a városban nem lesz avantgárd színház” – nyilatkozta a polgármester a televíziónak. – „Az operett, az legyen operett, és a mesejáték, az legyen mesejáték.”

A régi-új igazgató – kár, hogy nem emlékszem a nevére – a *Szabadság a föld alatt* című produkciót levette a műsorról. „Ebben a színházban nem lesz deheroizálás” – nyilatkozta a megyei lapnak. – „Méltyobb módon kell megemlékeznünk hőseinkről, akikre büszkék vagyunk.”

A társulati ülésen köntörfalazás nélkül kimondta: a Legendához kötődő színészek mehetnek, amerre látnak. Ő a következő évadra nem szerződött egyikükkel sem.

*

A Rendező ment. Először Ystadba. Onnan tovább Ottawába és Torontóba. Néha érkezett híradás egy-egy – állítólag nagy port felkavaró – rendezéséről, egy-egy díjról, amelyet megkapott, és amelynek addig a létezéséről sem tudtunk, de mindezek ellenére megfellekedtünk róla egy kicsit.

Hallottuk, hogy Új-Mexikóban egy indián javasembertől varázserőt kapott, amellyel akár a levegőbe is emelkedett, ha akart. Csodákra volt képes, és rendkívüli teljesítményre ösztökölte a rábízott színészeket. Máskor viszont napokig mozdulatlanul dőlt a falnak egy sarokban, mint egy

szervekkel és szövetekkel kitömött bábu, amelyből kicsorgott még az a kevés lélek is, amely régebben is csak ügyel-bajjal volt megtalálható benne.

Ő eközben – kevéssel azelőtt ért véget Dél-Afrikában az apartheid rezsim – áttelepült Johannesburgba, ahol William Kentridge állandó munkatársa lett, miközben saját rendezéseivel is felhívta magára a figyelmet. Állítólag az ő ötlete volt, hogy Monteverdi operájában, az *Ulysses visszatérése hazájába* című remekműben, amely Kentridge első világhírű rendezése volt, a címszeplő görög hős haldoklóként vergődjön egy kórházi ágyon, és a kérők legyőzése a távozni készülő élet rémálma legyen csupán.

Néhány évvel később megüzente, hogy hazatér, mint Monteverdi operájában a leleményes Ulysses. Barátai visszaüzentek: ne tegye. Ő, a Rendező itthon már népköltészetté vált. Már egy egész mondakör fűződik a nevéhez. Ne rombolja le az egekben szálló mítoszt holmi földhözragadt jelenléttel! Ne tegyen úgy, mint az albatrosz, amely csodálatosan szárnyal fent, az elérhetetlen magasban, és száználmasan bukdácsol, amikor leszáll közénk a földre.

Aztán egy délelőtt – már a 2010-es években járunk – Szerzőnknel csengettek. Az ajtóban ott állt a Rendező. Mondta, kitől kapta a címet. És hogy tudomása szerint a Szerző délelőttönként otthon tartózkodik, ami, tessék, meg is felel a tényeknek. És hogy reméli, nem zavar. Ilyen udvarias volt, noha máskülönben nyers modorú ember hírében állt. Rögtön a tárgyra tért.

Ő, a Rendező azt szeretné, ha a Szerző lefordítaná Lessing ifjúkori szomorújátékát, a *Miss Sarah Sampson*t. Azt is szeretné, ha a Szerző egyszersmind lefordítaná Goethe ifjúkori szomorújátékát, a *Stellát*, méghozzá a bigámiába torkolló botrányos első változatot, amelyet idősebb korában a weimari költőfejedelem kénytelen volt a korabeli erkölcsi érzék által inkább eltűrhető véres tragédiává átdolgozni. A Rendező tudniillik arra jött rá, hogy a két klasszikus színmű összetartozik. Mindkettő egy-egy fogadóban játszódik; neki tulajdonképpen csak az volt az ötlete, hogy a két helyszín lehetne egy és ugyanaz. Ugyanabban a fogadóban vesz ki szobát a Stella bárónőnél szolgálatot kereső Cecília és serdülőkorú lánya, Lucia, valamint az apai harag elől menekülő Miss Sarah Sampson és szerelme, a házasságszédelgő Mellefont. Jobboldalt nyílik Cecília szobája, baloldalt Sáráé.

Maga a színpad a fogadó közös étkezője.

Itt fog találkozni a tizenöt éves Lucia, miközben anyja a szobájában pihen, a daliás Fernandóval, aki legújabb szerelmét, Stellát akarja

viszontlátni a kastélyban, de különféle okokból halogatja a látogatást. Nem tudhatja a naiv csitri, hogy a szálfatermetű férfi, aki iránt máris megmagyarázhatatlan vonzalmat érez, másfél évtizeddel korábban az anyuka, Cecília szerelme volt, így tehát az ő vér szerinti apja.

És itt, a közös ebédlőben lép színre, Waitwell nevű szolgájától kísérvé, Sir William Sampson, hogy hazavigye Sára nevű lányát, akit egy Mellefont nevű csirkefogó elszöktetett, azt állítva, de nem gondolva komolyan, hogy majd Franciaországban, ami felé úton vannak, feleségül veszi. Ugyanitt bukkan majd fel Mellefont korábbi szeretője, Marwood, hogy visszacsábítsa a férfit. Ugyanebből a célból hozza magával közös gyerekeiket, az alig tíztizenkét éves Arabellát.

A Rendezőben tényleg varázserő lappanghatott, mert a Szerző egyszeriben úgy érezte ott, a konyhaasztalnál, a maradék marhapörkölt fölött (ugyanis azt főzött előzőleg, de mostanra majdnem el is fogyott), hogy ő írta ezt a két színművet, amely valójában egy és ugyanaz a dráma. Pontosabban fogalmazva: eddig még egy árva replika nem sok, annyit sem írt meg belőle, de egyszer majd ugyanúgy meg fogja írni, ahogy a spanyol tárgyú emigránsregényt és a Szicíliában játszódó antik tragédiát is kétségtől megírja előbb-utóbb. Elvégre nem mondott le ezekről a korábbi csodálatos tervekről sem, csak éppen helyettük más, kevésbé ragyogó ötletek jutottak el a megvalósulásig.

Ezt a színművet mindenesetre jóval hamarabb megírja majd, mint más megíratlan munkáit. Most ő Lessing és Goethe egy személyben! De hát mit is jelölnek ezek a nevek? A név hang és füst. Ami valóban létezik, az a drámabeli fogadó, az emberi létezés jelképe. Némely vendégek megérkeznek, mások távoznak. Az érkezők ilyen vagy olyan céljaikat igyekeznek elérni, kisebb-nagyobb sikerrel vagy a legcsekélyebb siker nélkül.

Aztán nagy dérrrel-dúrral vagy észrevétlenül, de mindannyian távoznak. Némelyikük hamar, mások egy kicsit húzzák az időt.

Ami a felvilágosodás fénykorában a polgári szomorújáték szerelmi bonyodalma lett volna, kétszázötven évvel később a boldogtalan tudat misztériumjátékává kristályosodik. A színpad egyik oldalán gyilkosság (Marwood megmérgezi Sárát) és öngyilkosság (Mellefont szíven szúrja magát), másik oldalán az öröm hajnalpírja. Stella bárónő, amennyiben Fernando vele marad, hajlandó magához venni Ceciliát és Luciát, így tehát boldogan élnek mind a négyen, amíg meg nem halnak. Fernando egyszerre hálhat Stellával és Ceciliával, Stella pedig Fernandóval és Luciával.

Boldog és vakmerő befejezés! Csak az a kár, hogy ez sem jutott el a bemutatóig. Mire a Szerző összeácsolta Sára szomorújátékát Stella öröm- és vígjátékával, az a nagykörúti színház, amely a Rendezőt meg akarta hívni erre a projektre, úgy vette észre, hogy a Rendező túlságosan aktív ellenzéki tevékenységet folytat (kormányellenes tüntetéseken szólal fel, tiltakozásokat fogalmaz, külföldi újságokban sötét képet fest a hazai viszonyokról), ezért a rendezéssel inkább Szürkés-Hegedős Álmost bízta meg, aki szintén ellenzékinak számított, csak éppen tudott mértéket tartani.

A Rendező még aznap váltott egy last minute repülőjegyet Indonéziába (a vízumot már, minden eshetőségre készen, beszerezte), Szürkés-Hegedős pedig úgy döntött, hogy a hibrid színműre, vagyis a Szerző munkájára nincs szükség. Ő megrendezi Lessing drámáját, de csak azt, és azt nem kell újrafordítani, mert azt Kazinczy egyszer már átültette magyarra. Nem is olyan régen, talán kétszázhusz évvel ezelőtt.

*

A Miss Sarah Sampson régi fordítójából és a magyar nyelvújítás atlétájából időközben regényhős lett. Szerzőnk egyik nagyra becsült pályatársa, Plutarkhosz mintáját követve, írt egy párhuzamos életrajzot Kazinczy Ferencről, a térdig érő magyar sárban fuldokló széplelekről és Angelo Solimanról, a művelt és nemes vademberről, aki „Az igaz egyetértéshez” címzett bécsi szabadkőműves-páholy vezető személyisége volt.

Szürkés-Hegedős Álmos rendezése megbukott, a darabot nyolc előadás után levették a műsorról, aztán pedig telt-múlt az idő.

A Rendező három vagy négy évet töltött Jáva szigetén, Surabaya városában, ahol a wayang-árnyékszínházat tanulmányozta.

És most itt ül a Fővárosi Útszéli Színház előcsarnokában. Egy kicsit megöszült, egy kicsit lefogyott, ám ettől eltekintve, frissebbnek látszik, mint fiatalkorában. Az embernek az a benyomása, hogy átvilágít rajta a napsütés. Már-már azt várjuk, hogy a fénysugarak nyomán az igazi szereplők, az imbolgyó árnyak is megjelenjenek azon a széles fehér vászonfelületen, amelyet csak ezután fognak láthatatlan kezek kifeszíteni. Vagy még csak ezután sem.

A Rendezőn a jávai tapasztalatokat kéri számon Farkas Nándor is, Antonio tábornok színpadi hasonmása. A híres-nevezetes „wayang kulit” játéktípust.

– Azt még értem, hogy ez a császári tábornok egy geci, de most már lássuk az indonéz módszereket!

Talán éppen az iménti trágárság rebbentette szét a wayang-színház hatalmas kifejezőerejű árnyékait. Mi tagadás, az olvasópróba vége felé járunk. Ha a Rendező mostanáig nem akasztotta le a falról az indonéz árnyjáték bűvöletét, akkor ma már, legalábbis ebben az elbeszélésben és legalábbis árnyékok által nemigen lesz elbűvölve az olvasó.

De nemcsak ez itt a nagy gubanc! Toperczer Gergő, ha lehet, még sokkal kínosabbat kérdez:

– És ez igaz, vagy ezt a Szerző csak úgy kitalálta?

Ehhez pedig az olvasónak azt kell tudnia, hogy a fiatal Toperczer eleinte örvendezett, amiért őt már az első felvonásban kivégzik, ezért már háromnegyed nyolckor kint lesz az utcán, és mehet, ahová jólesik neki. Nem fog viselni sem enyhén összepiszkolódott ruhát a második felvonásban, sem csurom mocskosat a harmadikban, mint a többiek.

De még csak kivégezni sem fogják! Nem bizony. Gergő barátunk valamit félreérthetett a szövegkönyv olvasásakor. Ott az áll feketén-fehéren, hogy Czimmermány Zsigmond csíkokra tépi az ingét a vizsgálati fogságban, és felakasztja magát az ablakrácsra, mert ismeri önmagát, és előre látja, hogy nem bírná elviselni a rá váró testi-lelki gyötrelmeket. Sem a körme alá szúrt zsákvarrótűt, sem a hóna alá szorított forró tojást. (A kínvallatás második fokozatáról van szó, amelyet szívósabb vádlottak esetében még majd a harmadik, ennél is brutálisabb fokozat követ.) Ezt ő, Czimmermány nem várja meg. Inkább végez magával.

– Hát én egy ilyen gyáva, gyenge puhány vagyok?

De azért még mindig örül egy kicsit. Háromnegyed nyolckor, legkésőbb nyolckor kint lesz az utcán. Ez az epizód szereplők legnagyobb öröme. Annál dühítőbb, ha kiderül, hogy az epizodista kapott egy másik epizód szerepet is, méghozzá az utolsó felvonásban. Akkor pedig be kell állni a tapsrendbe. Negyed tizenegy előtt nincs szabadulás.

Márpedig Toperczer most döbben rá (eddig is ki volt írva a szereposztásban, de nem vette észre), hogy a dráma legvégén ő az egyik ítélőmester.

Két ítélőmesterünk is van, latinosan protonotárius: az egyiket a nádor, a másikat az országbíró delegálta.

Elsőként színre lép a nádori ítélőmester. Őt Herczig Laci alakítja. Lacuska sajnos diszlexiás, képtelen a legrövidebb tömondatot is összefüggően felolvasni, ami egy színművész esetében nem kimondottan

előny. Ő azonban büszkén vállalja fogyatékoságát, szívesen ejt róla szót interjúban, beszélgetős tévéműsorban. Úgy emlegeti: „adottság”.

Ez a nem kívánt adottság Lacira nézve főleg akkor kínos, amikor egy-egy kortárs költő előadóestjére hívják meg, és ő elvállalja, mert kell neki a pénz, noha nem tud olvasni, és nincs ideje kívülről megtanulni a költeményeket.

De az olvasópróbán is rosszféle feszültséget gerjeszt, amikor háromszor-négyszer is eredménytelenül szalad neki egy-egy szónak, szókapcsolatnak. Hiába ítéli el Barkóczy protonotárius (őt alakítaná Herczig Laci) a törvénytelenégeket, ha csupán ennyit bír kimondani belőlük: „tör... tör... tör...” És hiába ígéri az önkényeskedők, hatalmaskodók felelősségre vonását, ha a felelősségből ez marad: „fele...” vagy „füle...”

Viszont kétségtelen, hogy Herczig Laci jól néz ki, és pompás baritonja van. Ez Toperczer, aki Herczignél véznább és alacsonyabb, már önmagában is idegesíti. Rádásul úgy veszem észre, valami személyes ellentét is fennállhat kettőjük között. A *Woyczek*ben (rendezte Burjánovits Klári) Laci mint Ezreddobos minden alkalommal megitat Gergővel mint Woyczekkel egy üveg sört, és bizony nem a szerep, hanem Herczig nyomja le a sörösüveget a másiknak egészen a légcsövéeig, és nem Woyczek, hanem Toperczer öklendezik porig alázva a közönség előtt.

Ezért a kicsivel később érkező Klobusiczky Dániel országbírói ítélőmester, azaz Toperczer akár elégtételt is vehetne Barkóczin, azaz Herczigen. Az imént Herczig hebegve-habogva kinyögte, hogy Antonio tábornokot a császár felmenti összes addigi tisztségéből. Antonio tábornok már nem élet és halál ura többé a felvidéki városkában. Erre Toperczer szépen, értelmesen hangsúlyozva rávágthatná: viszont a császár kinevezte Antonio tábornokot egész Erdély teljhatalmú kormányzójává, és még az Arany Gyapjú kitüntetését is adományozza neki, továbbá százhuszonötezer tallér pénzjutalomban részesül.

Ezzel Gergő letorkolthatná Lacit. Ehelyett azonban felháborodástól remegő hangon kérdezi (most döbben rá, hogy ahány előadás, annyszor fog lézengeni este tízig az öltözőben):

– És ez igaz, vagy ezt a Szerző csak úgy kitalálta?

A kérdés jogos. Ha ezt az egészet, ezt a viszolyogtató eseménysort a Szerző a kisujjából szopta, akkor az eset egyszerű: ez itt egy hazug ember, akit a színészek hamarabb utolérnek, mint a sánta kutyát. No de ha mégsem hazudott, legalábbis nem a szó szoros értelmében, hanem tényleg valami efféle történt abban a kisvárosban háromszázharminc évvel ezelőtt... Akkor jóval nagyobb a baj! Akkor – hogy még egyszer, ebben az elbeszélésben

utoljára leírhassem a „kutya” szót – akkor a szerzőnek kutya kötelessége lett volna az igazságot eltitkolni, vagy még inkább módosítani.

Mert így mi lesz a kuruc felkelés dicsőségével?

Hová lesz a nemzeti hagyomány?

Nehogy már a császár szabadítson fel minket az oszmán rabság alól!

Török hódoltságából német gyarmat?

Ássuk meg a sírunkat, és feküdjünk bele?

Kedvenc Szerzőm körülnéz, de nem látja a Rendezőt. Teljesen feloldódott a napsugarakban, és most elérhetetlen magasban szárnyal, mint az albatrosz.

Nem látja Forbáthot, az igazgatót. Nem látja Bolonyik Reginát, pedig milyen jól belebújhatott volna Katharina hercegnő szerepébe, ha ez a szerep nem az igyekvő, de kissé jellegtelen Bartucz Gizellára volna ráosztva.

Igaz, Bartucz Gizellát sem látja.

Purzicsán Flórát, a dramaturgot sem. Szíve mélyén azt remélte, hogy a Modigliani-képmásra emlékeztető fiatal nő az utolsó pillanatban mégiscsak felbukkan attól függetlenül, hogy nem létezik. De hát – ő is tudta – nem könnyű valakinek léteznie attól függetlenül, hogy nem létezik.

*

Még egy pillanatig ott állt a Fővárosi Útszéli Színház üres előcsarnokában.

Aztán hazasietett.

Jól tette, mert alighogy belépett az előszobába, megszólalt a telefon. Forbáth Lóránt igazgató hangja hallatszott.

– Gyorsan akarok beszélni veled, mert sietnem kell a repülőtérre.

– Parancsolj, kérlek – felelte a Szerző.

– Fél órán belül kint kell lennem Ferihegyen. Repülök Hamburgba, intézni az újabb vendégjátékot.

– Sok szerencsét – kívánta szívből a Szerző.

– Ne húzzuk az időt, nem érünk rá. Az a helyzet, hogy Farkas Nándor visszaadta a szerepét. Azt mondta: olyan komplett nemzetgyalázásban, mint *A bűnös város*, ő semmiféle szerepet nem hajlandó játszani. Hogy ő nem akar Antonio tábornok lenni.

– Hát akkor ne legyen! – hagyta helyben a Szerző.

– Hogy ő Thököly Imre akar lenni. Vagy legalábbis Esze Tamás. Ő egy olyan drámában hajlandó eljátszani a főszerepet, amelyben Thököly elindul Bécs ellen, és legyőzi a császárt. Aztán esetleg még a törököket is legyőzi.

Vagy akár vereséget is szenvedhet egyiktől is, másiktól is, de az nem lehet benne a darabban.

– Te pedig azonnali hatállyal kirúgtad – tippelt a Szerző.

– Nem rúgtam ki.

– Hanem? – érdeklődött a Szerző.

– Hanem beláttam, hogy a színműved súlyosan megosztó jellegű. Ha érted, mire gondolok.

Kedvenc Szerzőm világéletében félszeg és ügyefogyott volt, de nem volt ostoba. Értette.

– És ezt a Rendezővel megbeszélted? – lett volna kíváncsi.

Soha nem tudta meg. A Rendezővel, aki rövidesen ismét elhagyta Magyarországot, nem volt alkalma szót váltani többé. Nem kérdezhetette meg tőle, mit mondott neki Forbáth igazgató úr. Egyáltalán: mondott-e neki bármit is?

De a telefonbeszélgetésnek még nincs vége!

Robaj hallatszott, mint amikor feldől egy súlyos tárgyakkal megrakott állvány, és a vonal túlvégén egy erélyes női hang szólalt meg:

– Az igazgató úrnak sietnie kell. Begyűjtött motorral vár a taxi. Lóri, menjél már! Majd én elintézem.

A Szerző később tudta meg, így most már én is tudom: ez a női hang volt a gazdasági igazgató, Bábuskin Vlagyimírné Tóth Gerda. Az oroszos hangzású asszonynev üde színfoltta varázsolja. Még ennyit mondott az üde színfolt:

– A megírási díjat ki fogjuk fizetni. Úgyhogy magának nem lehet egyetlen rossz szava sem.

Bizony, nem árt egy-egy üde színfolt ebben a délutáni szürkeségben! Említettem a jelen írásmű elején, hogy aznap délbén, az olvasópróba kezdetekor derült volt az ég, és ragyogóan sütött a tavaszi nap. Délutánra viszont beborult, és eleredt az eső.

*

Kedvenc Szerzőm eltöprengett: mi értelme van, volt és lesz annak, hogy évtizedekig tengette nyomorult életét ezen a földön?

Állítólag szorult beléje némi tehetség, és ennek teljes, lezárt írásművek formájában kifejezést is adott. De mégis, hadd kérdezzem ebben az írásműben még egyszer: mi az, hogy tehetség?

Húszéves korában, pályája kezdetén a Szerző úgy képzelte, hogy a tehetség olyasféle adomány, mintha száz tallér volna a zsebünkben, és abból bármikor, bármennyit, bármilyen célra elkölthetünk.

Igen ám, de fiatal éveit során csak a tehetségével bánhatott volna bőkezűen, a mindennapi életben fukar volt. Szerény életkörülményei takarékosagra kényszerítették. Emiatt azt hitte: nemcsak a szűkösen jutó forintokkal, hanem a tehetség tallérjaival is óvatosan kell gazdálkodnia.

Ezért valamivel később, érett férfiként vette észre, hogy a száz tallérból, amely állítólag a zsebében van, egyet sem tud elővenni. Ennél is később jött rá, hogy azért nem férhet hozzá a vagyonához, amelyet – talán tévesen – tehetségnek hisz, mert az nincs is ott a zsebében. Azt ő csak úgy odaképzelte. További évek teltek el, míg rádöbbsent – de addigra már testben-lélekben elhasználódott, és kezdett kimerülni –, hogy a képzelőerő, amely egy életen át megtévesztette, és amelynek jóvoltából a zsebében hitte a tehetségét, ez a képzelőerő maga volt a tehetség.

E kései felismerés irányából nézve, mégis, mi értelme volt mindazt megírnia, amit kiadott a kezéből, hát még, ha a meg nem írt művek sokkal ígéretesebbek, ezért sokkal értékesebbek is?

Eszébe jutott, amit a második császárság idején írt egy francia esszéista a két emberöltővel korábbi Chamfort-ról. „Ha szokatlanul szerteágazó, ám kurta lélegzetű és vajmi kevésbé termékeny tehetsége, amely mindvégig mást sem keresett, mint kifogásokat és ürügyeket, hogy ne kelljen újabb műveknek létrejönniük, ha ez a tehetség hozzámérhető lett volna szelleméhez és ítélőerejéhez, és ha a testét átszövő érhálózatban veleszületett költői véna is található lett volna, akkor talán – legalábbis én úgy hiszem – kevésbé itatta volna át személyiségét az öngyűlölet, és ő maga kevésbé lett volna boldogtalan.”

Érdemes volt-e Chamfort-nak lenni XVI. Lajos utolsó évtizedében? Nem volt-e fölösleges megírni a szép indiánhölgyről szóló melodramát, a Bettit, amelynek címszereplője, a kanadai ősvadonban nevelkedő, romlatlan szívű, rézbőrű teremtes szerelmes lesz az eltévedt angol felfedezőbe, Györgybe, és a kibontakozó románcot még a szigorú misszionáriusok, Ferdinánd és Xavér sem tudják megghiúsítani, annál is kevésbé, mert Sebestyén, a jólelkű kvéker gazdálkodó megelőlegezi a hozományt, és így az ifjú pár esküvője elől az utolsó pillanatban félregördül minden akadály?

Nem volt-e művészi értelemben hiábavalóság megalkotni a *Musztafa és Zangír* című szomorújátékot, amelyben Szulejmán szultán két különböző anyától született két fia annak ellenére forrón szereti egymást, hogy egymás

életére kellene törniük, és amelynek Fontainebleau-i bemutatója után az új király, XVI. Lajos könnyekben tört ki, mert a színmű az ő fiatalkorát és törvénytelen születésű öccséhez fűződő gyöngéd szeretetét juttatta eszébe, amiért is páholyába hívatta a szerzőt, és meghatottságtól remegő hangon tudatta vele, részletekbe menő, szenvedélyes dicséretetek után, hogy hervadhatatlan drámaírói érdemeit évi háromezer livre kegydíjjal jutalmazza?

Nem visszás dolog-e kényelmesen éldogélni a király kegydíjából, amelyet aztán a királyné még bőségesebb kegydíja és egy titkári állás busás jövedelme is kiegészített, hogy aztán a kegydíjak birtokosa mintegy varázsűtésre átváltozzék habzó szájú forradalmi uszítóvá, aki saját újdonsült elvtársaitól, a jakobinusoktól jobban rettegett, mint a földkerekség összes zsarnokától együttvéve, és aki biztosra vett letartóztatását megvárni nem akarva, még agyonlőni sem tudta magát igazán jól?

Szerzőnk életútján azok, akik még emlékezni fognak rá, találnak majd egy időszakot, amelyben szavajárása volt: „Mi a legjobb a drámaírásban? Örökre abbahagyni! És mi az, ami, ha lehet, még ennél is jobb? El sem kezdeni!” Ezt mondogatta néhány évig. Aztán egyszer egy ismerőse rászólt: „Nem vicces!”

Tényleg nem volt az.

Szerzőnk hallott egy belga íróról, aki alacsony rangú hivatalnokként a munkahelyén ellopott negyedórákban írta groteszk drámáit egész életén át, és évtizedek múlva vette csak észre, hogy a kollégák vécépapírnak használják a polcán felhalmozott kéziratokat.

Hallott egy grúz íróról is, aki egy vorkutai munkatáborban töltött hosszabb kitérő után, ahol nem írhatott, visszakerült szülővárosába, Tbiliszibe, ahol írhatott, csak éppen amit írt, az nem jelenhetett meg. Ráadásul ez az író nyelvórákból tartotta fenn magát (angol és német nyelvismeretének köszönhetette azt is, hogy annak idején kémkedéssel vádolták), ami elszívta erejének és idejének nagy részét, ezért ugyanúgy ellopott negyedórákban írta műveit, mint a belga pályatárs. Nem volt a szovjet írószövetség tagja, emiatt író-olvasó találkozókra sem vehetett részt. Ezért úgy jutott nyilvánossághoz, hogy fogadóórát tartott: a hét egy bizonyos délutánján bárki felmehetett a lakására, és helyben olvashatta a kézirateit.

Egészen addig művelte ezt, amíg észre nem vette, hogy némely vendégek lopkodják a közszemlére tett műveket. A meglovasított kéziratok egy része az ócskapiacon bukkant fel, más részük negyed évszázaddal később

az Állambiztonsági Bizottság tagköztársasági archívumából került elő, de a legnagyobb részük nem került elő sehonnan soha.

És ez mindössze két példa, noha tízezret is lehetne mondani erre a tüneményre: az írói balszerencse mint irodalmi tény. Az iméntiekhez képest az, hogy a Szerző drámái nem jutnak el a bemutatóig, nem éppen égbekiáltó szerencsétlenség. Így tehát aligha válik irodalmi ténnyé. Még csak az sem lesz belőle.

A Szerző egy hidegtelelős pillanatban elképzelte: valaki összeállít egy antológiát az utóbbi harminc év magyar irodalmának sérelemtörténeteiből. Egy sápitezés-gyűjteményt. Egy nyavalygás-tárat. Egy rinyálás-thesaurust.

Tardosi Dénes, a kiváló költő, amikor ötvennyolc éves korában sem kapta meg a Kossuth-díjat, kifűzte a cipőjét, legyűrte a zokniját, és kidörzsölt sarkára mutatva kijelentette: „Vérig vagyok sértve!”

Borsi Gergely esszéista szívrohamot kapott, amikor megtudta, hogy Hegybíró Máté Kristóf véleménye szerint ő „vajmi csekély művészi képességekkel rendelkezik”. Amikor Hagymási Lajos novellaíró azzal vigasztalta Borsi özvegyét, hogy őt Hegybíró ugyanebben a pamfletben Kleist-epigonnak nevezete, az asszony így válaszolt: „Higgye el, Lalikám, még mindig jobb Kleist-epigonnak lenni, mint vajmi csekély művészi képességekkel rendelkezni, és belehalni!”

Ezt az anekdotát mesélte a Szerző valakinek, amikor az illető rászólt: „Nem vicces!”

De még mennyire, hogy nem!

*

Bábuskin Vlagyimírné Tóth Gerda sem lehetett vicces kedvében, amikor a távollevő Forbáth igazgató úr és Bolonyik művésznő helyett neki kellett állnia a sarat. Egy internetes portál aziránt érdeklődött: miért marad el *A bűnös város* című történelmi színjáték nemrég meghirdetett bemutatója?

A gazdasági igazgató asszony kijelenti: a díszlettervek – nem mondja ki a díszlettervező nevét – alkalmatlanok *A bűnös város* című történelmi dráma eljátszására. A kisváros főterén felállítandó vérpad szélessége kilenc méter lett volna, a Fővárosi Útszéli Színház nagyszínpadának teljes szélessége pedig tíz és fél méter. Vagyis a színpad mindkét szélén hetvenöt centiméter átjárás maradt volna, ami nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a halálraítélt polgárok, ahogy a Szerző megírta, kettesével vonuljanak a vérpadra.

Nem férnének el.

A vérpad kisebbre, például hat méter szélességűre tervezése legalább két évre lekötne a díszletműhely teljes gyártókapacitását, ami *A bűnös város* bemutatását önmagában is lehetetlenné teszi.

Ehhez járulnak a jelmezek – nem hangzik el a jelmeztervező neve – drasztikusan megnövekedett költségei. A dráma három felvonásból állt volna. Minden jelmez három változatban készült volna, minden felvonáshoz külön verzió tartozott volna.

Az első felvonásban a jelmezek tiszták és élénk színűek lettek volna.

A második felvonásban kissé már el lettek volna szennyeződve, itt-ott vérfoltok is mutatkoztak volna rajtuk.

A harmadik felvonás jelmezei pedig szinte ragadtak volna a vértől és a mocsoktól. Mármost – ezt neki, Bábuskin Vlagyimírné Tóth Gerdának mondania sem kell – a művértől és a műmocsoktól.

Tizenöt szereplőre három változatban legyártani ugyanazt a jelmezt, amikor egyetlen változat is drága és munkaigényes, óriási többletköltség és többletmunka. A varroda gyártókapacitása már csak azért is lecsökkent, mert az egyik kolléganő szülési szabadságon van, egy másik kolléganő pedig a beteg édesanyját ápolja. De mindez semmiség ahhoz képest, hogy tavaly óta olyan mértékben megdrágult a művészellátóban a művér és a műmocsok, hogy ezt a plusz terhet a Fővárosi Útszéli Színház nem vállalhatja magára.

A gazdasági igazgató asszony a teljesség és a rend kedvéért leszögezi:
– Bemocskolódás nem történik.

© Döbrentey Dániel, Róma

Szlukovényi Katalin

HEURÉKA

Gyerekkoromban sokat voltam egyedül,
mert nem volt testvérem, nem tudtam kivel
játszani, beszélgetni, úgyhogy rengeteget
olvastam, szerintem azért is lettem költő,
mert a kiskorom java részét jobb híján
írók meg költők társaságában töltöttem,
mondjuk, a többségük már rég meghalt,
mire megismerkedtünk, de ez nem zavarta
az eszmecserét, körülvettek az inverz zombik,
akiknek nem teste maradt, és lelke nem,
hanem fordítva, és főleg szexről meg halálról
diskuráltunk, meg is dicsérték a felnőttek,
hogy milyen rendes kislány, milyen szépen
elvan egyedül, milyen ügyesen olvas.
Mondjuk, az elméletemben az a bökkenő,
hogy a legrégebbi haveromnak van nővére,
és mégis ír, és a legújabb haveromnak
pláne hét testvére van, és szintén ír,
ezért is a haverom. Kár. Pedig milyen jó kis
elméletnek tűnt. Az egész versírásban ez volt
az egyik dolog, ami leginkább csábított:
az illúzió, hogy tizenvalahány sorban
el lehet rendezni az élet nagy kérdéseit:
a szexet meg a halált meg mindent,
meg itt van ez a mánia, hogy inkább
valami legyen, mint a semmi, na ezzel
is kezdeni kellene végre valamit.

HOTELFOTEL

Beleül a rosszkedvbe, mint egy megszokott,
megkopott, kényelmes karosszékre:
csupa ismerős hupni és süppedés.

Dafke félrehúzódik a nagy és komplikált,
nyomasztó rendszerektől, amelyeknek maga is
részrendszere, és duzzog a sarokban.

Mert ha nem húzódik félre, akkor se működnek,
ha belefeszül, se működik. Ücsörög, csócsálgatja
az igazát. Aztán pisilni kell. Akkor föláll.

MI A SZAR?

Mostanában folyton szorongok, érted?
Unom már, hogy szorongok, mint az állat,
kis szünetekkel. Mi a szart csináljak? –
kérdem a férjem, mire visszakérdez,
hogyan folyamatosan vagy szünetekkel?
Én meg, hogy ez olyan bölcsésszorongás,
hogyan mi a szart csinálom, és a sok más
szorongó mit csinál, s ez mind kinek kell,
ne akard megdefiniálni, kérlek,
úgysem lehet egzaktul, hevenyészett,
búzló, burjánzó ízé, mint az élet,
és véget ér, még mielőtt megérted.
Folyamatos szorongás, kis szünet,
azt sem tudom, idegbaj vagy szonett.

PETEFÉSZEKRÁK

Ne aggódj, kivágják belőled
azt a túlburjánzó sejtcsomót,
hogy megmentse az egész testet,
amelyet ugyan épp ezzel kívágnak
az emberiség történetéből,
az evolúciós zsákutca, aki vagy,
nem szaporítja a nemzet testét,
amely idővel majd leszakad úgyis
Európa testéről, pöffeszkedő
daganat, fityeg, leválik magától,
ahogyan majd a Föld is kiveti
magából ezt az emberiséget,
túlnépesedés, klímakatasztrófa,
főlöszleges aggódnod, az egész
valahogy mindig regenerálódik,
minden egészséges szervezet
végül majd csak megóvja magát
a halandó hibától, aki vagy.

© Döbrentey Dániel, Lucca

Vörös István

A NYITOTT TETEJŰ LIMUZIN

Nem Pesten történt, mit letagadok,
alighanem a limuzin Budán járt.
A szedett-vedett társaság, ami
azt hitte, gazdagnak lenni kiváltság,
kiordított a luxusból az égre,
csupán az öreg sofőr hallgatott.
De aztán egy macska ugrott eléjük,
és a sofőr fékezett egy nagyot.

Lámpafényes éj volt. Mi vitt oda?
Eltévedve fürödtem a felhőkben,
mikor fékezve mellettem megálltak:
„Szállj be, neked is akad itt hely bőven!”
Soha rossz ötletre nemet nem mondtam,
amitől több rossz ügy másfelé futott,
de aztán egy macska ugrott eléjük,
és a sofőr fékezett egy nagyot.

A társaságba így kerültem, és
beszélgetni kezdett velem Ramóna.
A többiek inkább sikongani
akartak az általuk nem értett fennvalóra.
Én lassan odabújtam Ramónához:
„Tudod, távolodnak a csillagok!” –
de aztán egy macska ugrott eléjük,
és a sofőr fékezett egy nagyot.

„Mitől távolodnak a csillagok?”
kérdezte meg füvet szívva Ramóna.
A világűr nem érdekelte, de
azt hagyta, hogy valaki átkarolja,
és mert a világban annyi minden van,
nem zavarta, ha az én vagyok.
De aztán egy macska ugrott elébünk,
és a sofőr fékezett egy nagyot.

A GYŐZELEM IGÉNYLÉSE

Mindig el kell dönteni!
Nem lehet eldönthetetlen!
Mivé is lennénk különben?

Akinek vannak kétségei,
azon majd más kell segítsen.
Mindig el kell dönteni!

Nyerni kell, és persze könnyen,
ezek a győzelem évei,
mivé is lennénk különben!

Szellemi vagy kétkezi?
Rend legyen a rendben?
Mindig el kell dönteni,

nem tobzódni a közönyben,
mi a lelket mérgezi.
Mivé is lennénk különben,

egy kis kétség szétveti,
ám nélküle semmi sincsen.
Mindig el kell dönteni,
mivé is lennénk különben.

Giacomo, a tökkelütött

Pongrác közlegény nem értette sem a nevetgélést, sem a haragot. Hát mit tehet ő róla.

Mi több, neki eleve itt sem kéne lennie. Próbálta is ezt szóvá tenni a szakaszparancsnoknál, miközben szemüvegét és homlokát felváltva törölgette (egyazon zsebkendővel, így nem sok sikerrel), de az a pöffeteggomba mintha meg sem hallotta volna. Eleve, hogy őt ide csak lerakják, mint egy zsák krumplit, semmi adjonisten, egy korty hűvös frissítőt nem kap, tapadó torkát megnedvesíteni, de még egy tábla sem jelzi, hol kéne szolgálatra jelentkezni. Vagy hogy egyáltalán kéne. Körbenézett azért, egyik, másik sátorba bekukkantott, míg végleg el nem tévedt, óvatos-udvarias Elnézésekkel és Jónapotokkal próbált pont a megfelelő helyre betévedni, de ha egyszer Takarodjonokat és Mitkeresitteket, Azistenbasszamegeket rivalltak vissza ezek a faragatlan fráterek, hát mit erőltesse, majd csak észreveszik, hogy itt van, lassan már ügyis közeleg a tízórai ideje.

De, úgy látszik, konstátálta, érrefelé még a nassolásnak sincs kultúrája, úgy múlt el a tízórai ideje, mintha nem is lett volna, mintha gyolccsal foltozták volna a szakadó időt, sebtiben, de pontosan. Pongrác levegőért kapkodó, néma hápogással tért ki a hitéből, hogy mik vannak itt, meg sem hallgatják, oda sem figyelnek rá, hát mi történt a világgal, hová lett a józan ész, modorról már nem is szólva. Állt a dögszagban, a perzselő nap elől árnyékot nem lelve, csizmájával nem sikerült kikerülnie valami sötétlő, bűzös kupacot a földön, melyre csak az imént lett figyelmes, és nagy szemeket meregetve, légszomj tetézte méltatlankodással sopánkodta – ki másnak, ki figyelne mégis órá, szegény Pongrác Csongorra, hát maga magának, hogy ez mégis skandalum, meg hogy mik vannak, mi ez az örület.

Mert hogy, mint párás szemüvege alól is csorgó verejtékétől szipogva dadogta udvarias tájékoztatását, ő, kéremszépen, orvosi igazolással bír háborús alkalmatlanságáról, sípoló tüdeje, véznasága, csontlágysága, lúdtalpa, vertigo morbusa, rövidlátása és „histeriás conditiója” sem teszi alkalmassá a hadi szolgálatra, neki erről papírja van, valamint kéthetes lauffal megírandó restanciái is több irányban. Akkor mit keres itt, harsogta az a mogorva kutyafejű, az a vaddisznóképű vadállat, kiről neki állítólag, mint utólag tudomására jutott, már valahogy eredendően fogva tudnia szükségeltetett volna, hogy a szakaszparancsnoknak, nála kellett volna jelentkeznie már megérkezéskor, rivallotta még hozzá, fröcsögő nyállal, szinte már hörgésként. S ezeket hát, mégis, honnan tudná, őneki, kéremszépen, ezt nem jelezte senki egyetlen ponton sem, keresgélte ő, hebegte, a jelentkezés lehetőségét, hiszen így még tízórai sem jutott neki, nyelt fájdalmasan nagyot, de őt útba igazítani egyetlen gentleman sem akadt (jól látható instrukciókról, melyek alapján ezeket tudhatná, már kár is lett volna szólnia), majd valamelyest el is tévedt, ebben a „nagy kuplerájban”, s aztán inkább, mit volt mit tenni, keresett egy árnyékosabb pontot, elvégre az ő igen érzékeny, világos bőrét a tűző napfény igencsak bántja, hámlasztja, tetszik tudni, próbált, akár patakyi víz, átcsobogni dadogása sziklányi őrjöngése felett. Csak nézte, hogy mégis mi ez a purparlé, amit ez a dúvad itt rendezett, s még akkor is, hát milyen jogon, mire föl? S most ő ezért pucovája „fényesre” a latrinát, pucovája, majd főzze, majd porciózza is kilószám a krumplit, rendezgesse (valamint pucovája) a fegyvert és az edényt, naphosszat. Ez meg mi, rivallt rá már megint az a marhaképű, neurosisos egyén, szemgödörszerűvé tágult orrlikán fújtató sárkánytermészet, ez a, mint mondják, Bakos „szakaszparancsnok”, egyszeriben, minden köszönés, megszólítás nélkül, a szentlelket is kiijesztve aritmikus szívveréséből. Mi volna, krumpli. Szakaszvezető parancsnoknak tisztelettel jelentem, krumpli, hepciáskodott vele erre az az idegrángásos dobermann. S minderre olyat rúgott csizmája hegyével a hátsójába, hogy erre Pongrác közlegény mindjárt nem csupán le is penderült a sámliról, de egyenesen repült is vagy két métert, s olyat landolt egy kétes, bűzös sárkupacban, hogy panaszait még csak elnyöszörögni sem tudta a fejüket csóválva hahotázó többieknek, még hosszú percekig.

Nem is tudta, minek az elpanaszolásához fogjon előbb Pongrác, immáron valamelyest visszanyerve a szuszt meglátásainak logikus folyamként való, tételes közléséhez. El se tudják azt képzelni, fogott hozzá, hogy min megy ő most keresztül – ül otthonában, készülődne a könyvtárba, s egyszeriben

valami adminisztratív félreértés okán most itt találja magát, hogy már a zötykölődő út végletekig megkínozza az aranyerével, s akkor még csak épp kezdődtek megpróbáltatásai. Hogy ő, akinek itt sem kellene lennie, ült vissza közben a sámlira, ilyen cselédtempót, ilyen válogatott inzultusokat tapasztal, ettől a faragatlan, mint akkor hát fájdalmas áron tudomására jutott, szakaszparancsnoktól. Nem is tudják, mi ez őneki, a rekkenő hőség, az orrfacsaró bűz, melyet a végtelenül áradó, jeges huzat hoz (vajh honnan?) mindeközben, a görnyedő fizikai munka, melytől már abban a minutumban, hogy e kényelmetlen (szálkás!) sámlira ültették, nyilallt a háta, pedig ő már a latrina suvickolásával, a maga részéről, erején felül megtett a mindennél is többet. Azaz annyit mégsem, hogy összemocskolt kezét ne csak öblítse, hanem, mint ezek szerint ezt is már neki eleve kellett volna tudnia, azt is percekig suvickolja, mielőtt a burgonyához fog. Neki ezt nem mondták, ő neki, kéremszépen, pontos instrukciók kellenek, ő kérem, nem kapott laktanyai kiképzést, s amúgy is, a szellem embereként nincs is affinitása az ilyesféle dolgokhoz. Majd mindjárt kap olyan affinitást, hogy az édes isten bassza szanaszét azt a csúzos picsáját, hogy pépesen viszik haza, lavórban a frontról, üvölti az a kocsis stílusú Bakos szakaszvezető, hogy annyi praktikus esze nincs, hogy porciózás előtt azt a tövig szaros kezét megmossa! Hadbíróság, kivégzőosztag elé állítja, ha addig él is, de inkább most helyben főbe löveti, hogy itt összeesküvést, hazaárulást elkövetve megmérgezi a fél szakaszt, melynek tagjai már második napja fossák-hányják lucskosra a csizmájuk szárát az átkozott krumplijától. Pongrác erre már szavakat sem talált, milyen szinten, milyen színvonalon felelhetne meg e méltatlan abúzusokra. Azt már, felteszi, szóvá se tehetné ilyen körülmények közepette, efféle ellenséges hangulatban, hogy ő maga is áldozatává vált e kialakult helyzetnek, mi több, ő legfőképp, hiszen nemcsak a megaláztatás és az igazságtalan, szégyentelen hangnemben sorjázó vádak, hanem a következmények is legfőképpen őt érintik. Akkor mégis mikor várható az ebéd, érdeklődött a Szabó nevű, tömzsi közlegénytől, tanulva a korábbiakból, szinte csak súgva e félénken kiejtett szavakat. Majd amikor az a jó édesanyád pörköltet szarik az asztalra, te senkiházi, rivallta az, oly felindult süvítéssel, hogy Pongrácnak szinte külön felfogni sem jutott ideje, hogy aztán még le is köpte az a csibész. Holott őneki, ha nem étkezik négyóránként (s már eleve azt sem volt tanácsos szóvá tennie, hogy az ő kényes gyomra az ebédhez pontban a déli harangszó első kondulására szokott), őneki akkor kínzó fejfőrcse támad, tudata fátyolossá válik, szellemi élessége vészesen csorbul,

mondta, kinek mondhatta volna, maga magának, könnyfátyolos nézéssel, melyet csak örökön párás szemüvegének jótékony maszatossága takart. Nem is tudja, mi lett volna, ha nem sompolyog oda hozzá az a Deres vagy talán Veres nevű közlegénytárs, amelyik valamely kétes eredetű, már érezhetően frissességét veszítő brúgóból kínálta. Köszönöm, suttogta megenyhülten, majd, kifejezván meghatottságát a baráti gesztus okán, éppen annak ecsetelésébe fogott, hogy milyen fejgörcsöt okoz neki Pesten már az is, ha csak öt perccel később találja szenilis szállásadója az ebédet, s hogy ő mikor megtudta, hogy bár máig nem érti, miféle aktakukac tévesztése folytán, de a frontra vezényelik, bizony sok mindenre fel volt készülve (a bűz! arra, persze, nem lehet), de hogy ne kapjon egész napi robotolás után ebédet...! Micsoda világ ez, micsoda körülmények! S hogy az Epheszosi Hérakleitoszt idézze, „betegség teszi az egészséget édessé és jóvá, éhség az elteltséget, fáradság a megpihenést...”, botlott meg ezen a ponton egy vesztére épp csámpás útjában felejtett vödörben. A harsány, gúnyos kacaj már nem ejthetett mélyebb sebeket rajta, mint az esés, horzsolás. Elege lett, végérvényesen. Kipirult arccal, dúlt hajzattal, vaksi szemüvegét tömpe orrára még mindig szédülős mozdulattal visszaillesztve, nem tudván tovább türtőztetni felháborodottságát, egyszeriben kifakadt, s amennyi szót csak egy szuszra csenevész tüdeje kiereszteni bírt, sírásra hajló rángással hangjában, akár sértett macskakölyök, tépte fel sértettsége mind növekvő lajstromát meggyötört lelke mélyéből. Kezdve azzal, hogy nem bírhatja épeszű ember ezt a rendetlenséget, mocskot a földön, vedret az útban, s ha ez az egyetlen emberségesebb forma társa nem siet a segítségére, öneki itt helyben lukadna ki a gyomra, hogy bűz van és kosz és mocskok, és az a lárma, abba már bele sem kezd, mitől egy józan gondolatot alig lehet az embernek gondolni, de hogy akkor még mindezek tetejében ő itt mindenfajta komisz inzultusoknak, s nevetség tárgyaként van éjt nappallá téve kitéve, s hogy reggeli óta egy falat, annyi sem került korgó gyomrába, mert hogy ha azt a roppant kis falat, száradt, penészes kenyeret nem adja oda neki a Deres (Veres) úr, hát ő menten elájult volna a kiéheztetettségétől, s hogy sok cifrát hallott ő már a frontról, de hogy itt az embert verik, bánjták, s még mindennek tetejében éheztetik...! S erre akkor még visszaszájál, muszkliját feszegetve-tapogatva az egyik állig koszos vadember, az egész tetves szakasz éhezik, s mégis ki miatt, egye hát a földről a sarat a rohadt pápaszemes (ő!), aki megmérgezte a fél szakaszt, de aztán bezabálja még a Veres egyetlen darab brúgóját is, az utolsó tartalékát, amit még otthonról hozott, s akkor még itt fitymál, kényeskedik, hát ha

nem kutya volt ennek az anyja, csak patkány lehetett. Pongráccal forgott a világ (ő ezt nem tudta, ő erről, kérem, nem tehet), már látni is alig vakoskodott, kínoztta az állott, izzó levegő, de a kenyér penészes utóíze is megbolygatta kényes gyomrának belső békéjét. Könnyeit nyelve húzódott a sarokba, mielőtt még a felbőszült csőcselék („gyűlöllek, távol légy, alacsony tömeg!”), sóhajtotta hangtalan a súrolókefe felé) elkapta volna, s mielőtt még azt is szemére vetné valamelyik vértolulósos vadkan, csüggedt duzzogással a maradék edények előblítéséhez fogott.

Egyet se aggódj, megmentem az életed, súgta oda még takarodó előtt az a Deres vagy Veres, mély, horkoló álmát lehetővé téve, utolsó reménysugarának habcsókízű ígéretével.

Pongrác ehhez mérten álmában végre átmeneti békét lelt, a Gerbaud-ban falta-nyalta-szörcsögte a habos, krémes, csokoládés falatokat, melyeknek árát mindig sokallva végül bosszankodva továbbcsoszogott, vágyódó tekintetével sértett-lemondó utolsó pillantásokat fröccsentve a szívfájdítón incselkedő kirakat üvegére. Holnap... már... otthon... nyammogta maga elé csámcsogó álmának levegőbe harapdáló, izgatott habzsolásával, míg a többiek a sötétben rögtönzött tanácsot tartva hányták-vetették meg, hogy ellenséges gránát elé lökjék vagy inkább a sorakozó előtt agyonverjék-e a latrina tövében. Bízátok ide, én megoldom, súgta határozottan Veres, úri becsületszavamra, nem lesz gondotok rá, ígérem.

Nem is csalódhatott volna nagyobb Pongrác, mikor másnap hiába kereste kérlelő, puha tekintetével Veres vagy Deres nézését, annak arcán semminő izgalmat, cinkos mosolyt, legalább bizakodásra okot adó reményt nem látott. Holott olyan egyszerű lett volna, gondolta, akár álmának későbbi részében, a Gerbaud-ból jóllakottan átlebegve, immáron a könyvtár békésen zümmögő olvasótermében kedves könyvei fölébe görnyedtében, hát csak annyi kell, hogy a Deres vagy Veres úr, ki az álomban a könyvtárosfiú Egon helyére állt be, kellő diszkrécióval megkeressen valamely felelős szervet, még akár nagyvonalúan panaszt sem téve a Pongrác közlegény emberi méltósága ellen irányuló vegzatúra, s hozzá méltatlan embertelen körülmények mián, csupáncsak jelezve, hogy itt, bizony, félreértés történt, s ennek a derék tudós Pongrác úrnak már rég a Gerbaud-ban s a könyvtárban volna a helye (határideje közeledtével igencsak sürgetősen), őt majd, legjobb volna, ha talán pont ebéd után megkeresné valamiféle magasabb beosztású főtitst, s őtőle (esetlegesen egy csupor habos kávéval, s néminemű teasüteménnyel kompenzálva addigi sérelmeiért) mélyen elnézést kérve minden inzultusért és tévedésért,

pernahajder társai szeme láttára őt mindeníziglen megkövetve, rögvest hazairányítsa. Hát, ha szavak nélkül is, kérem, de ezt ígerte neki ez a Deres. Veres talán. És sehol semmi. Tátja Pongrác a száját, biggyeszi bambán, néz olyanra tágult szemekkel, mint az innocens újszülött bármire, vonogatja a vállát, hogy hát mi a csuda, most meg mi lesz, hát nem hogy sehol a főméltóságú tiszt az elnézésekéréssel (s habos kávéval), de még a Deres-Veres sem néz rá sem megnyugtatólag, hogy ne félj egyet se, koma, hamarosan jön érted az ezredes kompenzálni mindenért, vagy hogy bocsásd meg, kedves Pongrác Csongor, nem a pontosság, gyorsaság az erősségem, talán egészen uzsonnaidőig is halasztódik az életed megmentése.

Ebédig már alig tudta türtőztetni magát, hogy oda ne menjen ehhez a Deresvereshez, és kérdőre ne vonja, hogy mégis mi lesz a könnyelmű ígérettel, mely szép szó, de csak ha megtartják, úgy jó. Végül inkább, nem kísértve eleve kámzsásan körvonalaázódó szerencsáját, megállta a számonkérést, még ha a tábor körüli munkától, pucoválástól, rendezgetéstől, melyre immáron nem büntetésből, hanem, ahogy társai nem átalották orra alá dörgölve mindannyiszor megjegyezni, nyamvadtt életképtelensége miatt osztotta be a szakaszparancsnok, már jóformán egész testében zibbadt is, hősies tűréssel csak konokul hallgatott. Izzadt a melegtől, majd meghűtötte a helyenként fel-felkapó szélről besüvítő, orrfacsaró huzat, szívta csöpögő orrát, nyújtogatta egész görbületében fájt hátát, s miután kétségbeesve konstataálta, hogy szegényes reggelijük után tízórait itt a fronton még hétvégén sem szolgálnak fel, már a Deresveres hazug ígéretére, a Gerbaud-ra, de a könyvtára, még különböző cukormázokra, habokra (kávé!) és könyvtári cédulákra (rémisztó közelségű határidőire) sem gondolt, csak az ebédet várta, utolsó reményeként.

Mikor végre konzervet bonthattak (az övét – jobb híján, miután kétszer is megvágta kezét a bicskával – végül egy Hauser nevezetű, nyurga, sváb közlegény), és lemondón vette tudomásul, hogy továbbra is sehol nem, hogy személyesen József főherceg vagy legalább egy bűnbánón esdeklő ezredes, de még egy mogorva százados sem jelent meg őt végre felmenteni a háború pokla alól, majd kiesett a szembogara undorában, mikor meglátta konzerve belső tartalmát, a zsúfolt, nyomorult kis szardíniákat. Már bocsánatot kér, nyikkant immár a tegnapiaknál óvatosabb, alázatosabb felgörnyedtében, Szakaszezetű parancsnok, fűzte tovább, de amaz félbeszakítón rárvallt, ne járassa, inkább tömje azt a haszontalan pofáját, közlegény. De ő, már bocsánat, kérem. Ha sürgős közlendője van, előbb szót kér, és megvárja, hogy szellőztetheti-e a bagólesőt. Kérem. Szót kérek.

Szólani talán még szabad..., fátyolozódott a hangja olyan csendben, hogy csak az alumíniumban zsúfolódó halak és az a Hauser nevű hallhatta ez utóbbit már, közvetlenül mellette zabálva halkán, csizmája orrát bámulva. Mi a nyámnyila baja van már megint, közlegény, harsogta a szakaszvezető. Én a halat... Alászolgája... Szakaszvezető Úr... Parancsnok! Igen... Már meg is bocsássék, én azt nem szeretem.

Gránát nem robbanthat a süvítés és robaj elenyészte után, egy teljes hullahegynyi táborban oly rémisztően metsző csendet, ami erre a válasz volt. S mint szakadó végtagok és szanaszét guruló, repülő edények, koppantak az állak, estek ki a kezekből a bicskák és kanálgépek. Amire még az isonzói hadüzenet óta sem volt példa, egy percre még a szakaszvezető is szavát feledte, csak homloka tetejéig emelt szemöldökkel, mint hirtelen kifogott hal, tátogott, a nagy meglepődésére valahára elmaradó szitkok és gúnyolódások helyetti csendben folytatta hát udvariasan Pongrác közlegény, hogy ő nem tehet róla, igazán restelli, de, hát mit tehetne, a halat, azt ő nagyon nem szíveli, semmilyen, már egészen gyermekkor óta, mikor még a nagymama... Elhallgass, te állat, harsogta a parancsnok, hogy még a mintha szintén lélegzetét is visszafojtva megdermedő fennsík egésze is talán beleremeghetett. Szót kérek, szakaszvezető parancsnok, tisztelettel, pattant fel szalutálva erre az a link Deres vagy Veres. Mondja! Ugatta már inkább, mint üvöltötte ez utóbbit a vörösödő fejű parancsnok. A Pongrác, azt hiszem, agyalágyult, nem tehet róla, kérem alássan, elég legyen, latrina mindkettőnek, és örülhetnek, hogy nem lövetem bele mindkettejüket. Leül! Igenis. Engedélyt kérek, tisztelettel, elcserélni az ebédemet Pongráccal, vágta megint haptákba magát a Veres vagy Deres, s rettentő parancsnokuk bajuszának fáziskéső rángatózását még kihasználva hozzátette, még ennyi hasznát sem vesszük, ha még jobban legyengül, szakaszvezető parancsnok. Feleselsz? A kurva anyja szentségít mind a két okostojásnak, hát mi ez, állófogadás a királyi palotában? Megetetni nem kéne még talán? Büfiztetni?! Büdös anyaszomorító. Nem bánom, zihálta végül az idegrázástól egészen végkimerülten a szakaszvezető. Igenis. Köszönöm, szakaszvezető parancsnok, tisztelgett a Deres, illetve Veres, és kicserélte félig megevett konzerv babját Pongráccal, majd remegő térdrel visszakoslatott a helyére. Pongrác méltatlankodó fintorral piszkálgatta a csak langyos, nyálkásan dermedt babot, elvégre, mint maga, s a nyurga Hauser elé mormogta csak reszketegen, ő „nem ilyesmire callibrálta be korgó gyomrát”, de erőnek erejével, kényes ízlése igen nagy kínjára, végül is meghozta az elkerülhetetlen áldozatot, s úgy-ahogy, ideig-óráig, jóllakott.

Desszetről itt, persze, nem is hallottak, vetette oda két nyámmogás közt a falfehéren, szájtátva őt bámuló Hausernek, elnyomott böffenete felett átbeszélve.

Keserves, mérhetetlenül cammogva hömpölygő idő telt így a következő hosszabb tűzszünetig. S amire a magyar honvédezredek sem számíthattak ezen az átokverte vidéken, a védekező csapatoknak, bizonyos értelemben, egyszerre két fronton is kellett tartaniuk magukat. Elvégre nemcsak a digók nyomultak megveszekedett fanatizmussal előre, de mindeközben Pongrác, vagy ahogy a táborban ráragadt eddigre, „a Professor” is időközben megsebesítette fegyvertisztítás közepette három bajtársát, míg négyen gyomorbántalmakban szenvedve hunytak el, mérgezett krumpli fogyasztása okán, továbbá dologi kár keletkezett három kilogramm, vízholdás közepette véletlenül eláztatott puskaporban, valamint tisztítás közben nehezen javítható sérülést szenvedett, és emiatt a használatból átmenetileg vagy végleg kivonásra került legalább két tucat különböző tűzérségi fegyver, emellett leltárvételkor egy baráti gránát véletlen elgurulása és felrobbanása folytán (az ellenséges oldal döbbenettel vegyes, gúnyos konstatálása kíséretében) ellehetetlenült egy (szerencsére épp üresen álló) lövészárók, miként az egyik, ki tudja, melyik közlegény hanyag építőmunkája nyomán, tűzharc közben, pár óra különbséggel, jelentős stratégiai kockázatokat jelentve, ledőlt három fedezék is. A szakaszparancsnok bajuszának kisebb-nagyobb kitépett egységei, akár a hiányos fedezékek, jelezték az olasz előrenyomulás végzetes tarthatatlanságát. Az elmúlt napokban a Pongrácot, büntetés, de egyben szükséges biztosíték gyanánt is, nem hivatalosan felügyelni beosztott Veres közlegény ránézésre is öt-hat kilót fogyott, szeme, s lassan egész arca is rémisztő mód tickelt, míg a kialvatlanság és elcsigázottság leginkább zsizsikes lisztszerű árnyalatot kölcsönzött elgyötört bőrének.

Egyik éjjel azonban a táborból, azonnali főbelövetését kockáztatva, őt fedező társai segítségével kiosonó Veres valahára fülig érő vigyorral tért vissza. Mit intéztél, kérdezte az egy kupacban cigarettázva virrasztó szakasz egy emberként a fekhelyéhez lopódzó Verestől. Elcseréltük a Pongrácot, susogta annak habzsoló szuszogása mellé csempészve izgatottan remegő szavait. Mennyi, pökte szinte a kérdést a marcona Halmai tizedes. Mint kiderült, az éjszakákon át tartó, kézzel-lábbal mutogatva lebonyolított, hosszas alkudozás, melyet Veres közlegény szegényes olasztudása is némiképp nehezített, végül, számos, a készhez már nagyon közel járó ajánlat és ellenajánlat után, három fej káposztában, két (használt) tűzkőben és egy tekercs madzagban állapította meg Pongrác árát. Majdnem hozzá

tudott tetetni két csajkát is az alkuhoz, tódította Veres, de végül inkább nem kockáztatták további feltételek megvitatásával a lebukást. Így történt hát, hogy a rákövetkező éjjelen a 46. magyar gyalogezred 13. szakasza (az igazak álmát szorongó, foghíjas bajuszú parancsnokuk kivételével) egy emberként, összehangolt hadi cselekményként adta át az „ungherese idiotát”, Pongrác Csongor közlegényt az ellenséges olasz erőknek, három fej káposzta, végül csak egy tűzkő, fél méter spárga és egy, az utolsó pillanatban kialkudott, kissé rozsdás csajka, valamint egy grátis gyanánt („Regalo! Regalo! Grazie!”) kapott doboz gyufa ellenében. S bár maga a hadi cselekedet Pongrác közlegény (privato Giacomo Pongrazio) két rendbeli vízelési ingerenciája diktálta, veszélyes intermezzo, valamint egy szintén a Professzor által hallatott, félhangos tüsszentés okán is többszörös veszélybe került, végül sikerrel zárult.

Innentől az idő, akár csomós rántás puffogó rotyogása telt a frissiben regrutált privato számára. Siralmas énnéköm tetüled megváltom, Áldott Magyarország, tőled eltávoznom, Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom, sóhajtozta maga elé az első – már számon sem tartotta – hetekben vagy napokban (hónapokban?). Valahai classica filológiai stúdiumai megkopó tudásának egészét latba vethette. De, mint szenilis szállásadójának, bizonyos Irma néninek küldött egyedüli levelében állította: újabb ezrede tagjainak mindhiába idézte Vergiliust, Ovidiust, de még az idősebb Pliniust is – a megértés szeplőkben gazdag aknamezején nem járt sokkal több szerencsével, mint cudar honfitársai körében, reá pedig, a kosz és korom és mocsok mellett, csak egynehány olasz kifejezés ragadt, a legszükségesebb közlendők megfogalmazásához, idővel. Privatói sorsának innentől való alakulásáról, vacsora- és ebédidőkben, harákolós tréfálkozásaik alkalmával még ilyen-olyan speculatiókat, kisebb legendáriumnyi vicces anekdotákat tódítottak a magyar bakák, de bizton hihetőt, bárminő faktumot maguk sem tudtak meg immáron soha. A valahai Pongrác Csongor közlegény alakja és emléke lassan és bizonytalanul, akár romlott krumplival küzdő, kétségbeesett gyomrok szőtte, furcsa álmok sorozata, párolgott el a 46. magyar gyalogezred 13. szakaszának illékony emlékezetéből.

S bár innentől a Kaiserlich und Königliche hadsereg nemhivatalos krónikái sem őrzik az egykori magyar közlegény életének további alakulását, egyes korabeli olasz hadi krónikák és naplók egybehangzó feljegyzései szerint 1917 októberében, Caporettónál egy bizonyos, csak „imbecille”-ként emlegetett privato, akit társai állítólag csak Giacomo, a tökkelütöttként ismertek,

a 2. olasz hadsereg egyik ismeretlen származású közlegénye vett át egy titkos sürgönyt, mely Below tábornok meglepetésszerű tervének részleteit, dél-tiroli útjainak megtévesztő jellegét és egy folyó hó 23-ára tervezett, titkos offenzíva haditervét taglalta – derült ki a felbecsülhetetlen értékű értesüléseket életük árán megszerző kémpáros egy pár hétig még életben maradt tagjának évtizedekkel később megtalált, titkosírással kelt naplójából. Ugyanekkoriban kelt, tábori feljegyzések tudósítása szerint azonban a közlegény a sürgönyt előbb, egy sajnálatos módon ráejtett mortadellaszelet által, zsírpecséttel rongálta meg, majd még kávéval is lelőtyintette. Az akkoriban ismeretlen tartalmú papírost, melyről a társak úgy hitték, a hátszágából kapott szerelmeslevél lehet, ezután a vélhetően a felelősségre vonástól rettegő privato gyertyafénynél kívánta volna megszárítani, azonban a dokumentum előbb lángra kapott, majd az illető hangos „jaj!” kiáltás kíséretében leejtette – a tüzeset híre kisebb fennakadást és nagy derűtséget okozva terjedt a caporettoi táborban, melynek egy része a tűzkár és a rákövetkező éjjelen megeredt, heves esőzés okán használhatatlanná is vált, egészen a másnap hajnali, mindent elsöprő osztrák–magyar áttörésig, melynek eredményeképp egészen a Piave vonaláig nyomultak be a támadók. „Scusi, non è colpa mia, kérem, scusi”, mondta állítólag menekülés közben a nagy felfordulásban nyomtalanul eltűnt, szemüveges privato.

© Döbrentey Dániel, San Gimignano

© Döbrentey Dániel, San Gimignano

Világirodalom és gazdaság: Öt modell a 19. századból

Az utóbbi két évtized összehasonlító irodalomtudományi vitáinak a „világirodalom” volt az egyik kulcsfogalma. Nem véletlenül, hiszen e képzet rendre akkor kerül előtérbe, amikor egy-egy új globális rendszer konszolidációja van soron.¹ Goethe maga is a napóleoni háborúk utáni új európai politikai és gazdasági rend jellegzetességeiből vezette le a *Weltliteratur* eszméjét, s e fogalom értelmezéstörténetének a csomópontjai a későbbiekben is kötődtek hasonló történeti pillanatokhoz, azok derűlátó vagy borús politikai-kulturális jövőképeihez. Ez figyelhető meg a második világháború és a hidegháború lezárulását követően – ahogy napjainkban is, vagyis a hidegháború után létrejött világrend felbomlásának idején.²

A tanulmány „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport (34080 LP 2019) kutatási programjának részeként készült.

Goethe világirodalom alatt kommunikációs formát értett, amelyet a nemzetek közti kereskedelmi és kulturális kapcsolatok megélénkülése hívott életre. Az 1990-es évektől ez a kölcsönösen jótékony hatásokat ígérő csereforgalom globális méretűvé nőtt. Az ezredforduló legnagyobb hatású megközelítései közül David Damrosch a világirodalmat szövegek „körforgásaként” ragadta meg, kiemelve, mennyit „nyerhet” egy-egy mű, ha fordítások révén kilép elsődleges kulturális környezetéből. Míg Damrosch e forgalom produktív kiszámíthatatlanságát, Pascale Casanova és Franco Moretti annak gazdasági-politikai determináltságát hangsúlyozták, s a világirodalmat nem egyenlő felek cserekereskedelmeként ragadták meg, hanem (Fernand Braudel és Immanuel Wallerstein világrendszer-elméletei alapján) mint egyenlőtlen feltételekkel folyó versenyt, amelyet a centrum szimboli-

kus és anyagi tőkéje, illetve kulturális termékei és kultúrafogyasztási szokásai uralnak.³

Ennek nyomán a 2010-es évekre meghatározó lett a felfogás, hogy a világirodalom képzete, miként eredetét tekintve az európai gyarmatosítás folyamánya, úgy a jelenben sem fejez ki mást, mint a transznacionális kapitalizmus kulturális és gazdasági imperializmusát. (Casánovát, Morettit és Damroscht is megtalálta a vád, hogy nem csupán feltárják, hanem szentesítik ennek hegemonikus működését.) A fordítás-világirodalom felületes multikulturalizmusával és a kultúrák közötti zökkenőmentessé tett kereskedelmi és szellemi forgalom hamis ekvivalenciával szemben Emily Apter a *fordíthatatlanság* szemiotikai és politikai tapasztalatának a visszanyerését szorgalmazta; Pheng Cheah azt kifogásolta, hogy a világirodalom új kultuszát „megbabonázta” a piac globális uralma, amely a „világot” immár pusztán mint (a kereskedelmi hálózatok által kirajzolt) *teret* érzékeli, s nem mint (a múltat megőrizni képes, s a jövőbeli változás lehetőségét is fenntartó) *időiséget*; Aamir R. Mufti magát a kultúraközi „csere” képzetét utasította el, mondván, annak eredendő egyenlőtlensége (elemzésében ennek alapesete a keleti irodalmak „felfedezése” az európai romantikában) mindig valamely hegemon

nyelv uralmát szolgálja, mint a jelenben az angolét, amely a világkapitalizmus nyelveként lehet egyszerűsmind a világirodalom nyelve is.⁴

Nyilvánvalóan sok minden megszívlelendő ezekből a meglátásokból. Ám ha a világirodalom vizsgálatát, amint az a nemzetközi komparatistikában gyakran történik, a kapitalizmus elleni ideológiai küzdelem eszközévé tesszük, úgy e fogalmat csak még szorosabban hozzákötjük az európai modernitás történelmi és földrajzi korlátaival. S nehezen vitatható, hogy az efféle térbeli és időbeli „rövidítés”, mint Debjani Ganguly megjegyzi, „filológiai erőszakot” követ el mindazon, nem a nyugati modernitás világ-gazdaságának keretében (pl. Dél-Kelet Ázsiában) kialakult „világirodalmakkal” szemben, amelyek jóval megelőzték az európai világrendszer létrejöttét.⁵

A következőkben azt igyekszem megmutatni, hogy világirodalom gazdaságtana már akkor is összetettebb képet mutat, ha csupán a modern európai kapitalizmus keretei között vesszük szemügyre. E fogalom értelmezésének 19. század eleji változataiban öt gazdasági gyökerű vagy ösztönzésű modellt különböztet meg, nevezetesen a világirodalom 1) szabadkereskedelmi, 2) ajándékgazdasági, 3) tervgazdasági, 4) protekcionista, és 5) a köztulajdon fogalmára épülő felfogását.

1) Goethe és a szabadkereskedelem

A *Nyugat-keleti díván*hoz (1819) írott kommentárjaiban Goethe a költőt a „kereskedő szerepében” láttatta, aki saját műveinek csap hírverést.⁶ A kereskedelem itt egyúttal a kultúrák közötti közvetítés metonímiája is, hiszen a költő afféle vándorkereskedőként szállít egzotikus költői árucikkeket a keleti bazárból a nyugati vásárokra. Ennek nyomán Goethe később a világirodalmat is „szabad szellemi kereskedelmi forgalomként” (*geistiger Handelsverkehr*),⁷ illetve egyfajta „vásárként” határozta meg, „hová minden nép elhozza a maga portékáját”, s a fordító a saját „üzlete” érdekében közvetít köztük, miközben maga is „gazdagszik”.⁸ Kultúra és gazdaság analógiáját kétirányúnak látta: egyrészt hangsúlyozta, hogy „a fogalmak és az érzések szabadkereskedelme” (*Freihandel der Begriffe und Gefühle*) éppúgy hozzájárul az „emberiség gazdagságához és általános jólétéhez”, mint „az ipari és kereskedelmi termékek forgalma”;⁹ másrészt felvetette, hogy amint a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztik a szellemi-eket, úgy a világirodalom kibontakozása – erősítvén a nemzetek között bizalmat – maga is „lendít majd” a „kézműves-ipari és kereskedelmi tevékenység ügyén”.¹⁰

Goethe elgondolásaira hatott a kor szabadkereskedelmi mozgalma, szembevetendő ugyanakkor, hogy fel fogása számos pre-modern mozzanatot is őriz. A szövegek forgalmát a pénzürmék (*Münzsorten*) forgalmával szemléltette egy olyan korban, amelyet egyre inkább a papírpénz használata határozott meg.¹¹ Ebből a hasonlatból fontos rendszertani jellemző is adódik. Goethe korában a német államok többszáz fajta érmepénzt fogadtak el törvényes fizetőeszközként, német és nem-német eredetűeket egyaránt – a Weimari hercegségnek például nem is volt saját pénzneme: az adókat a francia *Laubtaler*ben fizették.¹² A német monetáris rendszer éppen a maga szélsőségesen diffúz, a külsőt és a belsőt, az idegent és a sajátot szétválaszthatatlanul összevegyítő heterogeneitása révén szolgálhatott a világirodalom allegóriájaként: a pénznemek végtelen változatai éppúgy egy hipotetikus közös elszámolási egység, a birodalmi tallér (*Reichstaler*) háttére előtt forogtak, ahogy az egyes nemzeti irodalmak az „egyetemes emberi” szintén képzeletbeli távlatai előtt léptek kölcsönhatásra.

Goethe kereskedelemről (s így a világirodalomról mint kereskedelemről) alkotott felfogását a *vásár* képzele határozta meg, s ebben személyes élményei befolyástak. Gyermekek- és ifjúkora frankfurti és lipcsei

emlékeit felidézve arról ír, hogy a vásár révén értette meg, „mi mindent termel a nagyvilág”, s „mit csereberélnek egymással a különböző világ-részek lakói”.¹³ A permanens piacokkal szemben a vásár mint időszakos csereforma már Goethe korában is anakronisztikusnak számított, de számára éppen ez szolgáltatta egy olyan rendezetlen és átláthatatlan forgalom képét, amelyben az egzotikus keveredik az ismerőssel, a régi az újjal, a kiváló a haszontalannal.

Goethének nem volt kétsége afelől, hogy „a vagyon és a sebesség” eszményítésével „középszerű kultúra lesz általánossá” (*eine mittlere Cultur gemein werde*).¹⁴ Ennek jegyében különböztette meg a világirodalom vulgáris és emelkedett rétegét: „ami a tömegnek tetszik, az a határon át is terjed majd (...), minden ég-ön, minden vidéken polgárjogot nyer”, míg a „komolyabb s derekabb műveknek és szerzőknek ez korántsem sikerül majd így”, de a „közlekedés gyorsulásának” köszönhetően ők is „könnyebben találhatnak egymásra”, s közösen munkálkodhatnak „a valódi haladás előmozdítására”.¹⁵

E közösséget (Goethe kifejezésével: „csendes egyházat”) szellemi kötelékek egyesítik, ám tagjainak tevékenysége nem független a kereskedelemtől: a legkiválóbbak is a piacon értékesítik eszméiket – ahogy tette azt maga Goethe is, gyakran igen leleményes módon.¹⁶ Saját köre-

iken belül viszont a csere egy hangsúlyozottan nem-piaci formája a jellemző, mégpedig az ajándékozása.

2) A világirodalom ajándékgazdasága

Ilyen közösségre ad példát Goethe kapcsolata művei német fordítójával, Thomas Carlyle-lal. Viszonyuk a kezdetektől ajándékok cseréjére épült. A fiatal Carlyle tiszteletpéldányokat küld Weimarba a könyveiből (1824-ben a *Wilhelm Meisters Lehrjahre* angol fordítását, 1827 tavaszán, többek között, Schillerről írott életrajzát), s gesztusát Goethe viszontajándékok tömegével (könyvek, folyóiratok, kották, kéziratok, ékszerek, rajzok, lakberendezési tárgyak stb.) viszonozza. A szövegeknek, tárgyaknak, gondolatoknak (valamint szívességeknek, információknak és tanácsoknak) ez az ajándékcseréje a kapcsolattartásnak és együttműködésnek a koraujkori „szellemi köztársaságban” kialakult formáira ment vissza.¹⁷ Goethe korábban hasonló ajándékcserék révén létesített kapcsolatot Byronnal és Alessandro Manzoni-val is, a Carlyle-lal folytatott levelezése viszont szélesebb közösség ígétetét hordozta.

1828 januárjában Goethe hat érmet küld Carlyle-nak, hogy ossza szét azokat „brit jóakarói” között, meghagyva, hogy kettőt közülük Walter

Scott kapjon.¹⁸ Fontos körülmény, hogy a Scottnak küldött érmék eleve egy ajándékot viszonzoztak, nevezetesen a Scott által írott Napóleon-életrajz egy Goethének megküldött példányát.¹⁹ A cserék sorát folytatja néhány évvel később egy kollektív viszontajándék, egy aranyozott pecsétnyomó, melyet brit írók küldenek, Carlyle szervezésében, Goethe 82. születésnapjára. Az ajándékot jegyző „Tizenöt Angol Barát” között Scott mellett ott találni Robert Southey-t és William Wordsworth-öt is. A gesztus elsődleges célja a hódolat kifejezése volt, de Carlyle szándéka szerint azt is demonstrálta, hogy annak eljövetele, amit Goethe „világirodalomnak” nevezett, talán már nincs is olyan messze”.²⁰

Goethe az ajándékot rögtön viszonozza is *A tizenöt angol barátoknak* (Den Fünfzehn Englischen Freunden) című költeményével. Ebben azt fejtegeti, hogy az irodalom külföldi hatása mindig bizonytalan, ám most a britek kézzelfogható tanújelét adták annak, hogy vették az üzenetet, s ajándékukkal ezt mintegy „meg is pecsételték”.²¹ Míg a vers utolsó sora figuratívan játszik el az ajándékba kapott tárgy képzetével, a küldemény használatba is veszi azt: a levelet, melyben a verset elküldi, Goethe ezzel a pecsétnyomóval zárja le, mintegy szentesítve a kultúrák közti kommunikációnak, vagyis a világirodalomnak, egy ünnepélyes dokumentumát.

Tudható ugyanakkor, hogy Goethének valójában súlyos fenntartásai voltak a kapott ajándékkal szemben. Úgy látta, hogy „minden művészséget nélkülöz, semmit nem ábrázol, semmi jelentése nincs, csak drága és költséges”, s nem példáz mást, mint hogy hosszú hanyatlás után az angolok immár szemlátomást „minden művészi érzéküket elveszítették” (*von aller Kunst entblößt waren*).²²

3) A világirodalom tervgazdasága

Míg Goethe számára eszerint végül kérdésessé vált, vajon mennyit is érnek a piaci adásvételnél emelkedettebbnek érzett csereformák, Fichte úgy vélte, a kultúrák közt érdemleges kommunikáció csak a nemzetközi kereskedelem felszámolása mellett jöhet létre. 1800-ban írt *A zárt kereskedő állam* (Der geschlossene Handelsstaat) című könyvében olyan globális rendszert vázolt fel, amelyben egymástól teljesen elzárt, de egyaránt a felvilágosult ész irányítása alatt álló államok minden külső befolyás kiiktatásával szervezik meg (egy központi kormányapparátus tervezőmunkája nyomán) saját gazdasági és társadalmi életüket. A könyv végén ugyanakkor Fichte megjelölt egy területet, ahol az államok közti érintkezés továbbra is fennmaradhat. Ez pedig a tudomány és a kultúra szférája: „Az ál-

lam által finanszírozott akadémiák hozzák majd be a külföldi irodalom kincseit (*die Schätze der Literatur des Auslandes*), a hazai irodalom kincseit adva értük cserébe”, így a kereskedelmi és politikai izoláció mellett sem lesz akadálya annak, hogy „az összes nemzetek tudósai és művészei (*die Gelehrten und Künstler aller Nationen*) a legszabadabb kommunikációra lépjenek egymással”.²³

Fichte elgondolása felfogható a világirodalom tervgazdálkodási (vagy parancsgazdasági) modelljeként. Goethe szabadon vállalkozó fordító-kereskedőjével szemben ennek a szellemi csereforgalomnak az irányítója és felügyelője az állami szolgálatban álló értelmiségi. Ő szabja meg az államközi kulturális kapcsolatok formáját és tartalmát, meghatározva, hogy egy-egy állam mit ajánl fel külföldi terjesztésre és mit vesz át cserébe más államoktól. Ezért a munkáért olyan privilégiumban részesül, amelyet a Fichte által vágyott társadalmi és politikai rendszer egyébként mindenki mástól megvon, nevezetesen a nemzetközi mobilitás kiváltságában.

Mindez merő utópiának (vagy disztópiának) hathat, ám a 20. században hosszú ideig csakugyan fennállt egy ilyen rendszer – erre alapult a kommunista országok közti kulturális forgalom. A Szovjetunióban a világirodalom fogalmának kiemelt ideológiai jelentőséget tulajdonítottak.

A Gorkij indítványára már 1918-ban elindított világirodalmi könyvsorozat nyomán az 1930-as években a Komintern egy Moszkva-központú, a Szovjet állam által finanszírozott baloldali világirodalmi hálózat létrehozását tűzte ki célul.²⁴ Az 1940-es évek végétől ez a hálózat a szocialista államok kulturális együttműködésében intézményesült. Az így létrejövő „világirodalom” a piac helyett az államközi csere központosított és a tervgazdaság egyéb területeihez hasonlóan bürokratizált csatornáiban kapott helyet. A „kölcsonös segítségnyújtás” gazdasági formái mellett az irodalmi kereskedelmet is kétoldalú szerződések szabályozták, „tervmunkákban” határozva meg, hogy az egyes országok mit és mennyit fordítsanak le a „baráti népek” irodalmából, illetve mit ajánlanak fel cserébe a saját kulturális készleteikből.²⁵

A szocialista világirodalomnak ez a rendszere a magyar kulturális emlékezetben elrettentő példaként él.²⁶ Másutt, legújabban, inkább az emancipációs erejét hangsúlyozzák, mondván, a szocialista internacionalizmus lépett túl először a világirodalom eurocentrikus felfogásán, a „nyugati hegemonia” ellenében kelet-kelet és kelet-dél relációk mentén rajzolva át a nemzetközi irodalmi kapcsolatok politikai földrajzát.²⁷ Ezek a megközelítések „paradoxonként” értékelik, hogy 1931-32 után a Szovjetunió, vagy az 1940-es évek

végétől a Kínai Népköztársaság, „zárt társadalomként” vált kulturális értelemben „nyitottá”.²⁸ Pontosan ebben a látszólagos paradoxonban áll ezeknek a rezsimeknek a fichte-i (vagyis a felvilágosodást és a totalitarizmust egybefogó) mozzanata.

4) Világirodalom és nemzeti protekcionizmus

Az 1834-es német vámunió eltörölte a német államok közti belső vámhatárokat, de fenntartotta és megerősítette őket a külkereskedelemben. A *Zollverein* révén kialakuló gazdasági kohézió alapvetően változtatta meg a németiség politikai önképét s hatott a kulturális kapcsolatok megítélésére is.

Ez tetten érhető a világirodalom fogalmának korai német recepciójában is. Goethe kozmopolitizmusával szemben a német nemzeti irodalom ekkor afféle – a védővám-rendszer legfőbb propagátora, Friedrich List kifejezésével – „gyermekkorú iparnak” tűnt, amely angol és francia versenytársaival szemben védelemre szorul. List maga is hangsúlyozta az összefüggést ipari és szellemi tőke között, illetve kölcsönösséget látott gazdasági és kulturális fejlődés között: „a nemzeti nyelv és irodalom, a képzőművészet és a polgári intézmények kiművelése mindenhol azonos ütemben zajlott a gyáripar és a kereskedelem fejlődésével”, s ebben

a fejlődésben mindig elérkezik a pont, ahonnan „a továbbhaladás és a fejlettebb nemzetekkel való egyenlőség csak a nemzetközi forgalom korlátozása révén lehetséges”.²⁹

Ez a szemlélet ott munkált az 1840-es évek német irodalomtörténet-írásában is. Georg Gottfried Gervinus azért bélyegezte meg a világirodalom képzetét, mert annak jegyében a „német szellemi tulajdon” exportjáért cserébe a külföldi eszmék „vámmentes bejutást” (*zollfreier Eingang*) élvezhetnek a német államokba. Gervinus elismerte, hogy csábító látvány nemzetközi forgalmazásban látni a német szellem termékeit, ám az „univerzalizmus útjára” lépve (vagyis ha a „büszke német ifjak” külföldi szerzőket utánoznak) veszélybe kerül az önelvű nemzeti fejlődés.³⁰ Theodore Mundt 1842-es angol–francia–német összehasonlító irodalomtörténetének a világirodalomról mint elsősorban „kereskedelmi és politikai, mintsem irodalmi” jelenségről adott jellemzése szintén protekcionista jellegű. A „kereskedelmi szerződések korában”, írta Mundt, a szellemi kommunikáció is „szélesre nyitott kereskedelmi útvonalakon” zajlik, ám „a határok feloldása” (*Gränzaufhebung*) veszélyes az irodalomra, s a nemzetek legfeljebb akkor tegyék ki magukat világirodalmi hatásoknak, amikor saját jellegzetességeik már teljesen kifejlődtek.³¹

Ez utóbbi belátás nem csupán a szellemi kapcsolatokra látszott érvényesnek, hanem a külföldi irodalmi termékek behozatalára is. Gervinus is figyelmeztetett rá, hogy az irodalmi javak nemzetközi forgalmazása olyan „iparág”, amelynek elsődleges célja az, hogy önmagát eltartsa, s ezért kell, a piac kiszélesítése érdekében, „a külföld asztaláról a legkisebb morzsákat” is begyűjtenie.³² Hasonló szempontból bírálta a német „fordításipart” az Ifjú Németország mozgalom két prominense Karl Gutzkow és Georg Herwegh, mondván, a korlát nélkül beáramló külföldi termékek a német irodalmat alárendelt szerepre kárhoztadják saját nemzeti piacán. Ennek orvoslásául a behozatal korlátozása, a szelekció alapjául pedig a kiválóság és a nemzeti reprezentativitás kínálkozott: „Nem kell mindent lefordítani. Ahol eredetiség van, szellem, szenvedély és mélység, ahol egy nép új sajátossága kiviláglik, ezek azok a művek, amelyek érdemesek a közvetítésre”. Herwegh felvetése szerint egy német írószervezet feladata lett volna szemlézni a külföldi irodalmakat és a hazai kiadók figyelmébe ajánlani a „valóban világirodalmi” alkotásokat.³³ Gutzkow szerint az importtermékekkel „elárasztott” német piac azt a benyomást kelti, mintha a német afféle „nevetséges majom-nemzet” volna, amely azért kapkod külföldi szerzők után, mert

nincs saját „költői vagyona/tehetsége” (*dichterische Vermögen*). Az olcsó külföldi importra spekulálva, figyelmeztetett, a könyvkereskedők kiölik a hazai irodalom iránti olvasói igényt.³⁴ A szabadkereskedelem igézete által megtevesztett nemzeteket fel kell világosítani, hogy mik is a valódi érdekeik az „ipari önzés korszakában” – különösen a németeket, hiszen az ő „újkeletű vám-szövetségük” (*jüngst abgeschlossenen Zollverband*) számára az angol iparral folytatott versengés immár „élet-halál kérdése” lett.³⁵

5) A világirodalom mint köztulajdon

Marx a protekcionizmusban nem látott mást, mint az osztályérdekek nacionalista misztifikációját. A *Kommunista Kiáltvány* nem csupán gazdasági, hanem kulturális értelemben is üdvözölte a „nemzeti önellátás és elzárkózottság” felbomlását. Marx leszögezi, hogy a „nemzeti egyoldalúság és korlátoltság” immár nem csupán az „anyagi, hanem a szellemi termelésben” is fenntarthatatlanná vált, ezért állt elő „a sok nemzeti és helyi irodalomból” a „világirodalom”, amelyben a „szellemi termékek” egyetemes „közkinccsé” (*Gemeingut*) lesznek.³⁶

Marx szóhasználatára itt egyrészt Goethére megy vissza, aki magát a költői képességet tekintette az „emberiség közkincsének”.³⁷ Ugyancsak

jólismert előképül szolgálhatott Marx számára a német jogtörténeti felfogás, illetve az annak módszertanát alkalmazó romantikus filológia: míg Savigny megítélése szerint a (szokásjogi) jogtudat volt efféle kollektív nemzeti tulajdon,³⁸ Wilhelm Grimm szemében a költészet született a „nép közös tulajdonaként”.³⁹ Anyagi és szellemi javak így felfogott összefüggésére utal, hogy Niebuhr rendkívüli hatású Róma-történetében ugyancsak a „Gemeingut” fogalma szolgált mind az archaikus orális költészet, mind pedig a közös használatú földbirtok (*ager publicus*) státuszának a jelölésére.⁴⁰

A „Gemeingut” kifejezést korábban Marx maga is a földtulajdonnal kapcsolatban használta: a „közkinccset” „monopolizálni” igyekvő erdbirtokosokkal szemben védelmébe vette a lehullott gallyakat összegyűjtő parasztok szokásjogát.⁴¹ Amikor a *Kommunisták Kiáltvány* az ipari termelés és a kereskedelmi kapcsolatok növekvő intenzitására nézve beszél a szellemi termékek nemzetek feletti közös javakká válásáról, mintha azt sugallná, hogy a világirodalom mint „közkinccs” létrejötté amennyire következménye, annyira ellenhatása is a tőkés termelési mód globális elterjedésének (s vele a magántulajdon meghatározóvá válásának). Marx ugyanakkor a megelőző években többször is pellengérre tűzött olyan javaslatokat, amelyek „Gemeingut”

formájában gondoltak létrehozni vagyonközösségi társulásokat, mondván, a törzsi tulajdont fogalmazzák újra kispolgári eszmények szerint.⁴² Innen nézve a *Kiáltvány* inkább arra utal, hogy a kulturális javak közös tulajdonlása összeegyeztethető a polgári tulajdonnal, hiszen e javak éppen a kereskedelmi forgalmazás révén válnak kollektívvé.

Savigny a közösségi és az egyéni tulajdonlás konfliktusaira nézve megkülönböztette a közös használatú (*Gemeingenuß*) közös tulajdont (*Gemeingut*), a magánhasználatban (*Privatgenuß*) lévő közös tulajdont (*Gemeingut*), illetve a magánhasználatban (*Privatgenuß*) lévő magántulajdont (*Privatgut*).⁴³ A modern irodalom egy negyedik, Savigny római jogra alapuló rendszeréből hiányzó típust szemléltet: az irodalmi mű közös használatban lévő magántulajdon. Az ebből adódó ambivalenciák jól követhetők a szerzői jogi törvénykezés történetében. A 19. század közepére az irodalmi tulajdon nemzeti rendszerei többé-kevésbé megszilárdultak, külföldön azonban a nemzeti jog nem adott védelmet. Nemzetközi szerzői jogi szabályozás híján az irodalmi szövegek saját kultúrájukon és piacukon túl leginkább kalóz (helyesebben: nem-autorizált) kiadásokban kerültek forgalomba.

Másszóval, a világirodalom a tulajdon globális rendszerének héza-

gaiban jött létre. Fontos adalék, hogy a kollektív birtoklás volt az alapja Goethe világirodalom-felfogásának is. Nem csupán a költői képességet, hanem e képesség termékeit is köztulajdonnak tekintette. Úgy vélte, hogy a tudományos felfedezésektől eltérően az „esztétika birodalmában” a „gondolatok” a „vele született tulajdonát képezik minden embernek”, s „minden a feldolgozáson és a megvalósításon múlik”; vagyis, ha „jól használja föl”, egy szerző minden további nélkül átveheti mások megoldásait vagy szövegeit.⁴⁴ S bár saját műveinek a német piacon keringő kalózkidadásait kedvetlenül figyelte, a világirodalmat intertextuális köztulajdonként fogta fel. E fogalom első nyilvános használatakor saját művének egy (engedély nélküli) külföldi feldolgozása ösztönözte: a *Torquato Tasso* nyomán készült francia dráma recenzióit összevetve kész volt elfogadni, hogy a külföldiek „kölcsonkérnek tőlünk, hála nélkül, felhasználnak minket, elismerés nélkül”.⁴⁵

Az 1840-es évektől kezdve számos kétoldalú államközi szerződés született, amelyek kölcsönösen elismerték egymás szerzői jogi törvényeinek érvényét. Ezeket 1886-ban a berni egyezmény egyesítette, s csaknem globális hatókörrel ruházta fel az írói tulajdont. A szerzői jog nemzetközivé válása döntően hatott a transznacionális szerzőség kialakulására.⁴⁶ Ám mégsem volt képes

a magántulajdon eszméjét kizárólagosan érvényesíteni: a berni egyezményből kimaradó országok – az Egyesült Államok és Oroszország mellett az Osztrák-Magyar Monarchia – továbbra is szabad felhasználásúnak tekintették a külföldi irodalmi műveket.

Marx a falopásról írott cikkeiben kiemelte, hogy a „közkinccsek” lényege az „ingadozó” tulajdonforma, vagyis hogy sem „határozottan magántulajdonnak”, sem „határozottan köztulajdonnak” nem tekinthető; az elhullott gallyak összegyűjtője ezért „önhatalmúlag ítéletet mond a tulajdon ellen”, mely ítéletet egyébiránt „a tulajdon természete maga mondott ki”.⁴⁷ A berni egyezményhez nem csatlakozó országok könyvkiadói hasonlóképp állították, hogy nemzetközi forgalomban az irodalmi művek senkinek a tulajdonát sem képezik. A köztulajdon képzetére hivatkoztak tehát, jöllehet kereskedelmi érdekek szolgálatában (a külföldi jogdíjköltségek megtagarítása tartotta fenn a félperiféria könyvpiarának üzleti modelljét). A kalózkidadások gyakorlata ennél fogva annak a példája is, hogy a tőke miként kebelezi be a köztulajdont, illetve miként ütközik mégis rendre annak ellenállásába.

Ahogy a szellemi termékek esetében általában, a világirodalom történetében is egyszerre érvényesült a tulajdon abszolutizálása és erodá-

lódása. (Napjainkban a korlátlan digitális másolás lehetősége csak továbbélezte ezt a problémát.) Olyan kettősséget tükrözve ezzel, amit talán Engels ragadott meg a legszemlélete-

sebben: „a szabadkereskedelemnek” az egyik oldalon „a monopóliumok restaurálását, a másikon a magántulajdon megszüntetését kell kitermelnie”.⁴⁸

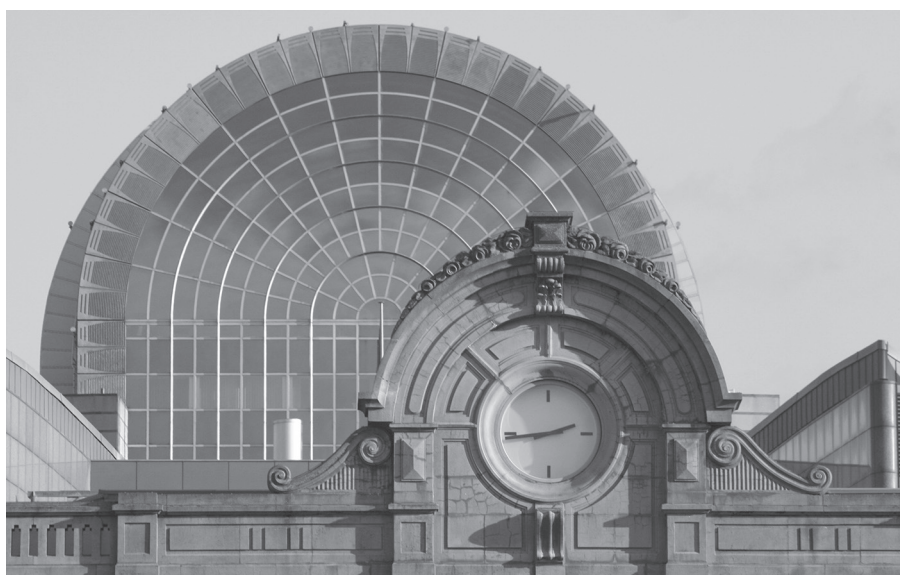
JEGYZETEK

1. Vö. Sanja Bahun, „The Politics of World Literature” = *The Routledge Companion to World Literature*, eds. Theo D’haen, David Damrosch, Djelal Kadir, London: Routledge, 2011, 376.
2. A második világháború utáni időszakhoz lásd Fritz Strich optimista jóslatait, illetve Erich Auerbach ezekre adott pesszimista válaszát: Fritz Strich, *Goethe und die Weltliteratur*, Bern: Francke, 1946; Erich Auerbach, „Philology der Weltliteratur” = *Weltliteratur: Festgabe für Fritz Strich zum 70. Geburtstag*, hg. Walter Muschg, E. Staiger, Bern: Francke, 1952, 39–50.
3. Vö. Pascale Casanova, *La republique mondiale des lettres*, Paris: Editions du Seuil, 1999; Franco Moretti, „Conjectures on World Literature”, *New Left Review*, 2000:1, 54–68; David Damrosch, *What is World Literature?*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003.
4. Vö. Emily Apter, *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*, London: Verso, 2013; Pheng Cheah, *What is a World?* On Postcolonial Literature as World Literature, Durham: Duke University Press, 2016; Aamir R. Mufti, *Forget English! Orientalisms and World Literatures*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.
5. Debjani Ganguly, „Introduction” = *The Cambridge History of World Literature*, ed. Debjani Ganguly, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, 10–15, 36.
6. Johann Wolfgang Goethe, „Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des west-östlichen Divans” = *Berliner Ausgabe. Band 3. Poetische Werke*, Berlin: Aufbau, 1960, 163.
7. Johann Wolfgang Goethe, „Thomas Carlyle: Schiller élete” = *Antik és modern*, szerk. Pók Lajos, Bp.: Gondolat, 1981, 719; *Thomas Carlyle Leben Schillers aus dem Englischen; eingeleitet durch Goethe*, Frankfurt am Main: Heinrich Wilmans, 1830, vii.
8. Goethe Thomas Carlyle-nak, 1827. július 20. = *Antik és modern*, i.m., 691.
9. *Goethes Gespräche: Gesamtausgabe*, 4 Bde., hg. Flodoard Frhr. von

- Biedermann, Leipzig: F. W. v. Biedermann, 1909–1911, 152.
10. Goethe, „További megjegyzések a világirodalomról”, ford. Görög Lívia = *Antik és modern*, i.m., 723.
 11. Goethe Carlyle-nak, 1827. július 20. = *Correspondence between Goethe and Carlyle*, ed. Charles E. Norton, London–New York: MacMillan, 1887, 17.
 12. Vö. Ulrich Rosseaux, „Höchst verwickelt! Geld zur Zeit Goethes“ = *Goethe und das Geld. Der Dichter und die moderne Wirtschaft*, hg. Vera Hierholzer, Sandra Richter, Frankfurt am Main: Freies Deutsches Hochstift, 2012, 66–72.
 13. Johann Wolfgang Goethe, *Életemböl. Költészet és valóság*, ford. Szöllőssy Klára, Európa, Bp., 1982, 21.
 14. Goethe Karl Friedrich Zelternek, 1825. június 6. = *Goethes Werke: Weimarer Ausgabe*, IV. Abt., Bd. 39, Weimar: H. Böhlau Verlag, 1887–1912, 215.
 15. Goethe, További megjegyzések a világirodalomról = *Antik és modern*, i.m., 722.
 16. Vö. Hites Sándor, „Goethe és az irodalmi önaukcio”, *Studia Litteraria* (60) 2021:3–4, 289–306.
 17. Anne Goldgar, *Impolite learning. Conduct and Community in the Republic of Letters 1680–1750*, New Haven – London: Yale University Press, 1995, 12–53.
 18. Goethe Carlyle-nak, 1828. január 1. = *Correspondence*, i.m., 38.
 19. Goethe Carlyle-nak, 1828. január 15. = *Correspondence*, i.m., 49.
 20. Carlyle Goethének, 1831. június 10. = *Correspondence*, i.m., 281–2.
 21. „Worte die der Dichter spricht,/ Treu in heimischen Bezirken,/ Wirken gleich, doch weiss er nicht/ Ob sie in die Ferne wirken./ Britten! habt sie aufgefasst/ 'Thatigen Sinn! das Thun gezügelt;/ Stetig Streben, ohne Hast./ Und so wollt Ihr es besiegelt.“ *Correspondence*, i.m., 295.
 22. Vö. Wolfgang Hecht, *Allerlei freundliche Dinge. Geburtstagsgeschenke für Goethe*, Weimar: Nationale Forschungs- und Gedenkstätten der Klassischen deutschen Literatur, 1985, 72.
 23. Johann Gottlieb Fichte, *Der geschlossene Handelsstaat = Werke. Band 7. 1800–1801*, hg. Reinhard Lauth, Hans Glitzky, Stuttgart–Bad Canstatt: Friedrich Frommann Verlag, 1988, 141.
 24. Maria Khomitsky, „World Literature, Soviet Style: A Forgotten Episode in the History of the Idea,” *Ab Imperio* 2013/3, 119–154; Katerina Clark, 'The Soviet Project of the 1930s to Found a World Literature and British Literary Internationalism,' *Modern Language Quarterly* (80) 2019:4, 403–25.
 25. Magyarországon ezt a munkát a Kiadói Főigazgatóság végezte: vö. *Írók pórázon: A Kiadói Főigazgatóság irataiból*, 1961–1970, szerk. Tóth Gyula,

- Veres András, Bp.: MTA Irodalomtudományi Intézet, 1992.
26. Vö. Bart István, *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*, Budapest: Osiris, 2002,
 27. Nicolai Volland, *Socialist Cosmopolitanism: The Chinese Literary Universe, 1945–1965*, New York: Columbia University Press, 2017; Rossen Djagalov, *From Internationalism to Postcolonialism. Literature and Cinema between the Second and the Third Worlds*, Montreal & Kingston, London, Chicago: McGill-Queen's University Press, 2020.
 28. Volland, *Socialist Cosmopolitanism*, i.m., 11–12.
 29. Friedrich List, *Das nationale System der Politischen Oekonomie* [1841], Stuttgart: Cotta, 1877, 3–4, 179–180.
 30. G. G. Gervinus, *Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen*, Fünfter Theil. Zweite Aufl., Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1844, 577–579.
 31. Theodore Mundt, *Geschichte der Literatur der Gegenwart*, Leipzig: Simion, 1842, 432–433.
 32. Gervinus, *Geschichte der poetischen...*, i.m., 577.
 33. Georg Herwegh, „Über Schriftstellerassoziationen” [1840] = *Herweghs Werke in drei Teilen*, Bd. 2, Berlin–Leipzig–Wien–Stuttgart: Bong & Co, 1909, 188–189.
 34. Karl Gutzkow, „Die Deutschen Uebersetzungsfabriken” [1839] = <https://projects.exeter.ac.uk/gutzkow/> Gutzneue/gesamtausgabe/Abtei1/DDtUebe.htm.
 35. Karl Gutzkow, „Literarische Industrie” [1836] = <https://projects.exeter.ac.uk/gutzkow/Gutzneue/gesamtausgabe/Abtei1/LitInd.htm>.
 36. Marx – Engels, *A kommunista párt kiáltványa*, Bp.: Kossuth, 1973, 43–44; „Manifest der kommunistischen Partei” = *Karl Marx Friedrich Engels Werke*, Bd. 4, Berlin: Dietz, 1977, 466.
 37. Johann Peter Eckermann, *Beszélgések Goethével*, ford. Györfly Miklós, Bp.: Magyar Helikon 1973, 229.
 38. Friedrich Carl von Savigny, *System des heutigen Römischen Rechts*, Bd. 1., Berlin: Veit, 1840, 45.
 39. Wilhelm Grimm Friedrich Savignynak, 1814. december 12. = *Briefe der Brüder Grimm an Savigny*, hg. Wilhelm Schoof, Ingeborg Schnack, Berlin: Erich Schmidt, 1953, 183.
 40. Barthold Georg Niebuhr, *Römische Geschichte. Erster Theil*, Berlin: Reimer, 1827, 424, 263.
 41. Marx, „Viták a falopási törvényről” = *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, I. kötet, 1839–1844, Bp.: Kossuth, 1957, 120.
 42. Lásd például erre nézve a Max Stirner-bírálatot *A német ideológiában*: *Karl Marx Friedrich Engels Werke*, Bd. 3, Berlin: Dietz, 1978, 373–5.
 43. Savigny, *System des heutigen Römischen Rechts*, i.m., 367–9.
 44. Eckermann, *Beszélgések Goethével*, i.m., 578, 126.

45. Johann Wolfgang Goethe, „Le Tasse, drame historique en cinq actes, par M. Alexandre Duval” = *Sämtliche Werke. Band 22. Ästhetische Schriften 1824–1832*, hg. Anne Bohnenkamp, Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker, 1999, 356.
46. A nemzetközi szerzői jogról a világirodalomban mint „a kapitalizmus egyik felépítményében”: César Domínguez, „In 1837/1838: World Literature and Law”, *Critical Inquiry* (47) 2020:1, 28–48.
47. Marx, „Viták a falopási törvényről”, i.m., 118, 112.
48. Friedrich Engels, „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata” = *Marx és Engels művei*, I. kötet, i.m., 501.

© Döbrentey Dániel, Brüsszel

Kattintson a [www.es.hu-ra!](http://www.es.hu-ra)

Hetente aktuális közéleti írások

- publicisztika
- interjú
- könyvkritika
- műbíráló
- próza
- vers
- grafika
- glossza
- feuilleton
- visszhang

PLUSZ az elmúlt 25 év
teljes archívuma

Fizessen elő tartalmainkra
vagy rendelje meg az újságot!

www.es.hu/elofizetes